

**KALKINMA İKTİSADININ XX. YÜZYILDAKİ GELİŞİM SÜRECİ,
İKTİSAT POLİTİKALARINA ETKİSİ VE SON ON YILLIK
KONJONKTÜRÜN DİSİPLİNİN GELECEĞİNE OLASI ETKİLERİ**

Bahar Burtan DOĞAN*

Özet: İktisatçıların tüm zamanlar boyunca ilgi alanları arasında yer alan kalkınma kavramı, ekonomi literatüründe II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda tavan yapmış, ancak 1970'lerden itibaren popülaritesini tedricen yitirmiştir. Kalkınma iktisadı, toplumsal yaşamın siyasi-sosyal yönleri, kamu kesiminin yönetsel karar alma süreç-mekanizmaları ve ekonomik konjunktür ile her zaman yoğun ve karşılıklı bir etkileşim içerisinde olmuştur. Gerek ulusal gerekse de uluslararası ölçekteki iktisat politikaları üzerinde belirleyici etkileri bulunan kalkınma iktisadı, sosyal bir bilim dalı olarak ana akım iktisat teorisine yöneltilen bazı eleştirilerin bertaraf edilmesi amacıyla yürütülen çalışmalarla da yoğun etkileşim içerisinde olmuştur. Bu karmaşık ilişkiler örüntüsünün kalkınma iktisadının geçirdiği evrim ve dönüşümlerin ışığında analizi ve son on yıllık süreçte yaşanan iktisadî olayların disiplinin geleceği üzerindeki olası etkileri hakkında birtakım öngörülerde bulunulması, çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma İktisadı, Az Gelişmişlik, Kalkınma Stratejileri

**THE PROGRESS OF DEVELOPMENT ECONOMICS IN XX. CENTURY, ITS
INFLUENCE ON ECONOMIC POLICIES AND THE PRESUMPTIVE EFFECTS OF THE
CONJUNCTURE OF THE LAST DECADE ON THE FUTURE OF THE DISCIPLINE**

Abstract: Development concept, which had taken part among the economists' fields of interest for all times, peaked in economics literature at the years following the II. World War, but gradually lost its popularity from the 1970's. Development economics had always been in a profound and reciprocative interaction with the politic-social aspects of communal life, the administrative decision making processes-mechanisms of public sector and the economic conjuncture. Development economics, which had deterministic effects on the economic policies both on the national and international scale, had also been

* Yrd.Doç.Dr., Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

intensively interacted with the studies carried out for the purpose of eliminating some critics directed towards the mainstream economic theory. Analysing this complex pattern of relations under the light of the evolution and transformation experienced by development economics and making propositions about the possible effects of economic incidents took place in the last decade on the future of the discipline constitutes the theme of this study.

Keywords: Development Economics, Underdevelopment, Development Strategies.

Giriş

Toplumsal yaşamın başlangıcından günümüze kadar sürdürülen üretken aktiviteler sonucunda, Dünya üzerinde maddî veya manevî sayısız varlıklar ortaya çıkarılmıştır. Bu varlıkların nesilden nesile aktarılması, belirli bir birikimi de beraberinde getirmiştir. “Medeniyet” adı verilen bu maddî–manevî birikimin meydana getiriliş süreçlerinin anlaşılması ve açıklanmasına yönelik çabalar ise, neredeyse üretken faaliyetlerle eş zamanlı olarak başlamıştır. Gerçekten de insanoğlu, Dünya üzerinde var olduğu ilk günden bu yana sürekli olarak daha iyi koşullarda yaşamayı hedeflemiştir. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için de tüm zamanlar boyunca, sınır tanımayan ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığı sınırlı kaynakları nasıl daha etkin/tam bir şekilde kullanabileceğinin ve üretim kapasitesini hangi vasıtalarla artırabileceğinin arayışı içerisinde olmuştur.

Bu meyanda; toplumların üretim kapasitelerinin geliştirilerek hem niteliksel açıdan daha üst seviyelere çıkarılması, hem de toplumsal hayatta niceliksel bakımdan bir takım iyileştirme/dönüşümlerin gerçekleştirilmesi, yaşam standartlarının iyileştirilerek gelişmişlik farklılıklarının azaltılması ve ekonomik süreçleri şekillendiren prensip–kaidelerin yeniden belirlenmesi, kalkınma iktisadının temel ilgi alanlarını teşkil etmiştir. Niteliksel dönüşümlerin yanı sıra, niceliksel değişiklik esaslarının da teorileştirilmesine yönelik arayışların ön plana çıkması, bazı çevrelerce bir paradoks olarak nitelendirilmiştir. Bu paradoks, pozitivist ve normatif perspektiflerin aynı potada eritilmesine yönelik çözümsüz bir girişimin ürünü olarak değerlendirilmiş ve dolayısıyla da kalkınma iktisadının açmazı olarak addedilmiştir.

Kalkınma iktisadının yıldızı, II. Dünya Savaşı’nı takip eden süreçte başta akademik, entelektüel ve politik çevreler olmak üzere iktisat ile ilgilenen tüm kesimler nezdinde parlamıştır. Bununla birlikte kalkınma iktisadı, XIX. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren

liberal ekolün türevlerinin iktisat öğretisinde yeniden tahta yükselmesiyle birlikte yavaş yavaş gözden düşmüştür. Bu kanaatin, konuyla bağlantılı hemen hemen herkesin üzerinde konsensüs sağladığı bir husus olduğu gözlemlenmektedir. Her ne kadar genellikle “gözden düşme” olarak nitelendirilen bu sürece; – liberal öğretinin tarihçesinde de gözlemlenebileceği üzere – konjonktürel gelişmeler ve bilinmeyen/ tahmin edilemeyen yeni durumların yol açtığı bir dönüşüm/ evrim, adaptasyon, restorasyon hareketi ya da karşı refleks olduğu perspektifinden de yaklaşılması mümkündür.

Gerçekten de, günümüz itibarıyla sosyal bir bilim dalı kabul edilen iktisada, gelişim süreci içerisinde pozitif bilimlere özgü birtakım özelliklerin kazandırılmak/ metodların uygulanmak istendiği görülmüştür. Bu çerçevede, iktisatta matematiksel yöntemler ve ekonometrik modeller giderek artan bir oranda kullanılmıştır. Söz konusu eğilime paralel olarak da; “iktisadın gerçek yaşam ile arasındaki bağın koparıldığı ve toplumsal yaşamın gerçeklerinden soyutlandığı”, yönünde eleştiriler ortaya atılmıştır. Bu eleştiriler, özellikle de ekonomik bunalım dönemlerinde; “iktisadın birtakım formüllerin içine hapsedilerek gündelik yaşamdaki değişiklikleri izleme, yorumlama ve önerilerde bulunma vizyonlarını kaybetmeleri nedeniyle, krizlerin önceden tahmini noktasında yetersiz kaldığı” yönüne kanalize edilerek çok daha yüksek perdeden dile getirilmiştir.

Bu çalışmada, kalkınma iktisadının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrimin ele alınması ve özellikle de son çeyrek yüzyılda ortaya konulan çağdaş analizler paralelinde ortaya çıkan vizyon değişikliklerine değinilerek kalkınma iktisadı ile özellikle de ekonomik konjonktür arasındaki ilişkinin ortaya konulması ve XXI. Yüzyılın ilk on yılındaki konjonktürün kalkınma iktisadının geleceği üzerindeki olası etkileri hakkında öngörülerde bulunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ilk olarak kalkınma kavramının etimolojik analizleri ortaya konularak kalkınma kavramı ile ilgili belli başlı tanımlardan örnekler verilecektir. Bilahare kalkınma iktisadının tarihsel gelişim süreci, bu süreç içerisinde meydana gelen gelişmeler ile yaşanan dönüşümler arasındaki illiyet bağları irdelenecektir. Son olarak da kalkınma iktisadının geleceğine ilişkin bir takım öngörüler dile getirilecektir.

1. Kalkınma Kavramının Etimolojisi Ve Semantiği

1.1. Etimolojik ve Semantik Analizlerin Önemi ve Gerekliliği

Herhangi bir konu üzerinde fikir beyan edilebilmesi için ilk önce mevzu hakkında üzerinde kavramsal açıdan uzlaşa sağlanmış bir tanım ortaya konulabilmesinin hayati önemi bulunmaktadır. Zira ele alınan konu ile ilgili istişare/müzakerelerde bulunabilmesi, doğru tespitler yapılabilmesi, bunlardan hareketle de sağlıklı sonuçlara ulaşılabilmesi ve sorunlara ilişkin çözüm önerileri geliştirilebilmesinin ön koşulu, hemen hemen herkesin kabul ettiği makul bir tanım ortaya konulabilmesidir.

Tanımlar üzerinde herkesin uzlaşması bağlamında fen bilimleri alanında belirli ölçülerde başarı sağlandığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bununla birlikte, sosyal bilimler için aynı değerlendirmeyi yapmak pek mümkün görünmemektedir. Sosyal bilimlerde yapılan tanımlarda, fen bilimlerinin aksine, toplumsal yaşantının dinamik yapısına bağlı olarak hızlı değişimler yaşanabildiğine, hatta dönemsel bazda farklılıklara ve zıtlıklara dahi rastlanılabildiğine tanık olunmaktadır. Ayrıca beşeri bilimlerde “Nedir ?” sorusunun yanı sıra “Ne Olmalıdır ?” sorusunun da ele alındığı, pozitif perspektifin haricinde normatif yaklaşımın da araştırma/ çalışmalarını ve bu kapsamda ortaya konulan tanımları da yönlendirebildiği görülmektedir.

Sosyal bilimlerin uzun yıllar boyunca “bilim” olarak nitelendirilmemelerinin temel nedenleri arasında yer alan söz konusu handikaplar, normatif iktisadın da temel açmazlarını teşkil etmektedir. Gerçekten de, pozitif iktisadın ulaştığı sonuçlar her zaman için doğruluk testine açıktır ve yapılan araştırmalar neticesinde bilimsel açıdan yanlışlığı ortaya konulabilmektedir. Ancak normatif iktisadın ilgi alanına giren hususlar, bir anlamda ideolojilerin ya da en azından değer yargılarının ürünleri olmaları nedeniyle test edilememekte ya da yapılan testler bilimsel açıdan bir anlam ifade etmemektedir. Normatif iktisat herkese kendi değer yargılarının ürünü olan doğruları savunma imkânı sağlaması nedeniyle herkesin üzerinde uzlaşa sağladığı, bilimsel niteliği haiz bilgi üretim imkânları kısıtlanmaktadır.

Bu bağlamda; normatif yönü ağır basan kalkınma kavramının iktisat literatüründe en fazla tartışmaya sahne olmuş kavramlardan biri olduğu rahatlıkla söylenilebilecektir. Nitekim; Başkaya’ya göre kalkınma terimi, sıkça kullanıldığı halde içerikleriyle pek ilgilenilmeyen, veri olarak kabul edilen, bir bakıma inanç kategorisine dâhil olan, son yarım yüzyılın en çok kullanılanlardan biri olmakla birlikte gerçekten neyi ifade ettiği pek me-

rak konusu olmayan [Başkaya, 2005: 17] bir kavramdır. Gerçekten de, kalkınma iktisadî disiplininin kendine konu edindiği sorunlar XVIII. yüzyıla dayanmasına rağmen, teorik inşasının XX. yüzyıla sarktığı [Dulupçu, 2002: 40] rahatlıkla söylenilebilecektir.

Bünyesinde hem sübjektif, hem de objektif unsurları barındırması ve ülkeler arasında iktisadî, sosyal ve siyasal yapılar, tabii kaynaklar, eğitim düzeyleri, sağlık imkânları vb. kıstaslar bakımından farklılıklar bulunması nedeniyle, iktisadî kalkınma ile ilgili tüm zamanlar ve mekânlar için genel geçerli, değişmez ölçütler geliştirilmesi mümkün olamamıştır. Bir başka deyişle; kalkınma olgusu sadece ve sadece ekonomik unsurlar içermemekte, muhteviyatında siyasî, sosyal ve kültürel öğeleri de barındırmaktadır. Oldukça dinamik, sürekli bir devinim ve yenilenme arayışı içerisinde bulunan bir karakteri haiz olan kalkınma kavramı hakkında, her ülke/topluluğun kendine has tarihi, tabii, coğrafi, siyasî, iktisadî, sosyal, beşerî, kültürel ve teknolojik karakteristikleri/altyapıları bulunması nedeniyle genelleme ve soyutlaştırma yapılması oldukça zahmetli süreçleri içermektedir. Tarihsel süreç içerisindeki kullanımları arasında göze çarpan farklılıkların ortaya çıkardığı muğlaklığı bir türlü netleştiremeyen kalkınma kavramı, toplumların gelişim sürecine uygun olarak, farklı dönemlerde değişik içerikler kazanmıştır. Hatta aynı dönemde farklı içeriklerde kullanıldığı da görülmüştür. Kavram, bazen de kendine yakın anlamlar taşıyan sanayileşme, modernleşme, ilerleme, büyüme ve yapısal değişme gibi kavramlarla iç içe geçmiş, onların yerine kullanılmış ve doğal olarak anlam kaymasına uğramıştır. Bugün de kavramın içeriği açık ve anlaşılır değildir. Teorilerde olduğu gibi günlük konuşmalarda da bazen sanayileşmenin, bazen büyümenin bazen de modernleşmenin yerine kullanılmaktadır [Yavilioğlu, 2002a: 59].

Modernleşme paradigması, kalkınma konsepti için kritik önemi haiz bir olgudur. 1950'lerde ortaya çıkan kalkınma iktisadının ana akım modelleri, az gelişmişliğin birincil nedeni olarak gördüğü "geleneksellik" etiketi ve modernleşmeye olan ihtiyaç üzerinde yükselmiştir. Sömürgecilik sonrası beşerî konular; aydınlanma ve Avrupa ile Kuzey Amerika'nın "kalkışı öncesinde (pre-'take-off')", toplumun genel durumuna karşılık gelen "geleneksel" kaynak tahsisi kurumları tarafından dikte edilen ananeler ve alışkanlıkların şuuruzca izlenmesi psikolojik vaziyeti içerisinde olmak şeklinde tasavvur edilmiştir. Bu durumdan "modernleşme" politikaları vasıtasıyla kurtulunabilecektir. Modernizasyon, insanların kendilerini gönüllü olarak piyasa güçlerinin kurumlarına ve kalkınmacı devlete tabii tutmaları için "geleneksel" kurumların ve dolayısıyla da zihniyetlerin değiştirilmesini içermektedir [Cameron, 2000: 629].

Meseleye bu açılardan yaklaşıldığında ilk olarak yapılması gerekenlerin başında, sözcüğün kökenbilim açısından ele alınması gelmektedir. Zira kavramın etimolojisinin ve semantik tarihinin analizi, kalkınma konseptinin gelişim trendine ışık tutacaktır.

1.2. Kalkınma Teriminin Yabancı Dillerdeki Karşılıklarının Etimolojisi

Kalkınma kelimesinin İngilizce karşılığı olan “development” sözcüğünün etimolojik analizleri, kelimenin “develop” kökü mahreçli olduğunu göstermektedir. 1592’de İngilizce “disvelop” kelimesinin yerini alan “develop” sözcüğünün eski Fransızca’da “desveloper [des + veloper (undo + wrap up)]” şeklinde kullanıldığına ve “açmak, açığa çıkarmak” anlamına geldiğine rastlanmıştır. Kökeni belirsiz olmakla birlikte Keltçe, Germence veya geç Latince’den türetildiği tahmin edilmektedir. 1656’da “göz önüne sermek, açılmak (unroll)” veya “yayılmak, gelişmek (unfold)” anlamında kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca; 1836’dan itibaren “ilerleyen safhalar aracılığıyla gelişme”, 1885’ten itibaren nitelik itibarıyla “öngörülemeyen imkânları ortaya çıkarmak”, 1902’den itibaren de “ekonomik gelişme durumu” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir [Ayrıntılı bilgi için bkz: Skeat, 1993: 135; Ayto, 1993: 168; Barnhart, 1995: 201; Onions, 1996: 262; Harper, Erişim: Temmuz 2011].

Diğer taraftan; ... kalkınma kavramı, İspanyolca “des-arrollo” veya “de-envelopment” anlamında Portekizce’deki “des-envolvimento” ile daha yakından ilgilidir. De-envelopment, pek çok dilde bağlanmış, sarılmış, örtülmüş, kapatılmış veya kilitlenmiş bir şeyin çözülmesi veya açılması anlamına gelmektedir, yani; hayata veya herhangi bir bireye ya da kolektif harekete mani olan tüm engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Bu kalkınma konsepti, kişilerin ve ulusların yaratıcı enerjilerinin önündeki engellerin bertaraf edilmesini, sadece kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebilmelerini içermektedir. Bu tür kalkınma, etkisiz bırakan hedeflerin programlanması veya erişilmez ütopyaların biçimlendirilmesi ile vakit kaybetmeyecektir. Bu kalkınma fikri, insanın gücüne ve halkın neye ihtiyaç duyduklarını bilme ve buna erişme yeteneğine, kendi çözümlerini sonuca ulaştırmak için eşit bir fırsattan başka bir şey talep etmeyen insanlara güven duyulmasını kapsamaktadır [Serrate, 1997: 162].

Öte yandan; kalkınma sözcüğü hakkında Larousse’un 1909 baskısında bugünkü anlamda ekonomik içerikte bir karşılık bulunmadığına, bu dönemde sözcüğün daha çok biyolojik anlamlarla yüklü olduğunun görüldüğüne, ... Oxford English Dictionary’nin 1933 baskısında da yaklaşık 11 karşılık arasında ekonomik içerikte olanı bulunmadığına,

daha çok matematik, biyoloji, müzik, fotoğrafçılık vb. gibi karşılıkların söz konusu olduğuna tanık olunmaktadır [Başkaya, 2005: 21].

1.3. Kalkınma Teriminin Türkçe Etimolojisi

Türkçe'deki "kalkınma" sözcüğüne yönelik etimolojik araştırmalar ise; sözcüğün eski Türkçe'de "yukarı çıkmak", "şaha kalkmak, sıçramak" [Nişanyan, Erişim: Temmuz 2011], "kalkan gibi ileri fırlamak" [Eyüboğlu, 1988: 17], "yukarı doğru yükselmek" [Gülensoy, 2007: 455], "bir yerde ileri durmak, varlığını sürdürmek, direnmek, dikelmek, ayaklanmak, gelişmek, yükselmek, yaşamak ..." [Eyüboğlu, 1989: 91] anlamlarına gelen "kal", "kalık", "kalı", "kalgı", "kalig" kelimelerini orijin olarak göstermektedir.

Türkçede ilerleme (terakki) ve modernleşme (çağdaşlaşma)'nın eşanlamlısı veya "gelişme" kavramının özdeşi olarak da kullanıldığına rastlanan kalkınma kavramının bu kullanımının Dünya'daki duruma aşağı yukarı denk düştüğü, ... Türkiye'de ekonomik içerikte kullanılmasının ise; oldukça erken başladığı dahi söylenilebilecektir [Başkaya, 2005: 21–26]. Nitekim; Batı'nın kapitalizmi ile Doğu'nun kolektivizmi arasında sıkışıp kalmış Türkler'in nasıl bir ekonomik model üzerinde duracakları ve nasıl bir yol izleyecekleri ister istemez, ilgileri çekmekteydi. Türkiye, 1923 İzmir İktisat Kongresi ile birlikte, kimi öncelikleri ortaya koymuş, kendince bir Misak-ı İktisadi yayınlamıştır [Gözcü, 2008: 279]. Lozan görüşmelerine ara verildiği bir döneme tekabül eden 17 Şubat–4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, iktisadi kalkınmayı; bağımsız, daima daha güçlü, daima daha müreffeh Türkiye idealinin belkemiği olarak gören Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Türkiye için düşündüğü kalkınma modelinin ana çerçevesini [Kalaycı, 2009: 152, 161] teşkil etmiştir. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara ve yapılan konuşmalara bakıldığında, "Misak-ı İktisadi Esasları" kavramıyla kastedilen şey, siyasallaşarak "Devlet" kimliği kazanmış Türk toplumuna sadece basit bir "ekonomik model" kazandırmak değildir, tersine tarihi tahlil ederek, laiklik baz olmak üzere, "Türkiye Halkının" veya "Yeni Türkiye Devleti'nin" toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel yapılarını belirlemektir [Hafizoğulları, 2001: 5]. İktisat Andı [Turan, 2005: 257] ya da Ekonomi Andı [Özgüven, 2002: 110] anlamına gelen Misak-ı İktisadî, bir anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadî kalkınma hamlesinin temel prensiplerini ya da yol haritasını içermiştir. Gerçekten Türkiye, kapsamlı bir kalkınma planı sayılmasa da, 1930'lu yıllarda (1933–1937) ilk sanayi planı uygulamış ülkelerden biridir. Türkiye Makaleler Bibliyografyası tarandığında, 1940'lı yılların başından itibaren,

yazılan makalelerin başlıklarında bile kalkınma kavramına sıkça rastlamak mümkündür [Başkaya, 2005: 26].

Dünya genelinde gözlemlenen trende paralel olarak Türkiye’de de 1963 yılından itibaren planlı kalkınma dönemine girilmiş, 1970’li yıllardaki krizin etkisi, neoliberalizmin yükselişi ile takip eden süreçte meydana gelen konsept değişiklikleri ve uygulanan politikalara yön verilmesi bağlamında yaşanan güç kaybına rağmen, dokuz adet kalkınma planı hazırlanmıştır. İçerisinde bulunduğumuz dönemi de kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)’nin vizyonu, “İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve Avrupa Birliği (AB)’ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye” olarak belirlenmiştir [Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007 – 2013), 2006: 1].

1.3.4. Kalkınma Kavramı İle İlgili Bazı Tanımlar

Daha önce de değinildiği üzere, ekonomik kalkınma kavramı hakkında yapılan tanımlamalar gerek dönemsel açıdan, gerekse de muhteviyat bakımından farklılıklar arz etmektedir. Bununla birlikte; kavram hakkında yapılan tanımlardan bazılarında değinilmesi, konunun farklı yönlerinin gözler önüne serilebilmesi ve tarihsel süreç içerisinde vurgu yapılan hususlar üzerinde odaklanılabilmesi açısından faydalı olacaktır.

Bu bağlamda, Berber ekonomik kalkınmayı; “Bir ülkede üretim ve gelir artışlarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve politik alanlarda yaşanan yapısal değişim süreci” olarak tanımlamıştır. Adı geçen ayrıca; kalkınmanın “Maddi refahın artırılması, yoksulluğun kökünün kurutulması, üretimde kullanılan girdiler ve elde edilen çıktılarının kompozisyonunun değiştirilmesi gibi süreçleri” içerdiğine, “Toplumsal hayat standardının mevcut düzeyinin korunması ya da yükseltilebilmesi için daha etkin ve farklılaştırılmış metotlarla üretimde bulunmaya yönelik bir hareket” olduğuna da dikkat çekmiştir [Berber, 2006: 9].

Flammang’a göre de ekonomik kalkınma kavramı, niteliksel değişme yolunda olan gelişmeye işaret etmektedir. Bu durumda ekonomik kalkınma hem daha fazla çıktı hem de teknik ve kurumsal yapıdaki değişimleri kapsamakta, ... daha fazla ve farklı olanın yer aldığı yapısal değişim sürecini ifade etmektedir [Flammang, 1979: 50].

Kaynak ise kalkınma kavramı ile ilgili tanımlamasında; “Bir ülkenin üretim yapısının yüksek katma değerli ürünler üretecek biçimde dönüştürülmesi ve ortaya çıkan ürünün o

toplumu oluşturan gelir grupları arasında adaletli bir şekilde dağıtılarak yaşam standartlarının (refah düzeyinin) yükseltilmesi” hususlarına vurgu yapmıştır [Kaynak, 2009: 63].

Gaspar’e göre genel bir tanımlamayla kalkınma; bir ulusun arzu edilen şekilde ekonomik gelişme süreci ortaya koyabilmesi amacıyla, ulusal ekonomiyi bir bütün olarak düzenlenmesidir. Daha geniş anlamda kalkınma, bir toplumda ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda arzu edilen her türlü değişme ve gelişme olarak tanımlanabilir. Tarihsel olarak kalkınma, az gelişmiş denilen ülkelerde ortaya çıkan büyük ölçüde beşeri acıların azaltılması ve maddi refahı arttırmaya yönelik potansiyelin harekete geçirilmesi anlamını içermektedir [Gaspar, 1995: 209].

Türkiye Ekonomi Kurumu’na hazırlattırılan bir raporda ekonomik kalkınma; hızlı büyümenin bir uzantısı olarak, uluslararası iş bölümünde daha yüksek bir konuma ulaşma ve yaşam kalitesinin yükselmesi biçiminde tanımlanmış ve Yeldan ile Adelman’a atfen, iktisadi kalkınmanın gerçekleşmesi için;

1. Sürdürülebilir Büyüme,
2. Üretim ve Tüketim Kalıplarının Yapısal Değişime Uğraması,
3. Teknolojik İlerleme,
4. Sosyal, Siyasi ve Kurumsal Modernleşme,
5. Yaşam Standartlarında Geniş Çaplı İyileşme,

başlıkları altında toplanan beş olgunun altı çizilmiştir [Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, 2003: 21].

Simpson ise, 2004 yılı itibarıyla ABD Ticaret Bakanlığı’nın Ekonomik Kalkınma Bölümü Sekreter Yardımcılığı görevini yürüttüğü dönem içerisinde hazırlanan bir raporun önsözünde, özetle;

- Günümüzde iktisadi kalkınmanın sonuç itibarıyla bir yüksek ve yükselen yaşam standardı bağlamında refahın inşası hakkında olduğu,
- Verimlilik ve verimliliğin büyümesinin refahın temel etkenleri ve teknolojik gelişmenin verimliliğin anahtar faktörü olduğu,
- Ekonomik kalkınmanın odağının, teknolojik gelişmenin desteklenmesi, işletmeler için zenginliğin artırılması ve işçilerin Dünya’daki en verimli işgücü olarak kalmaları için gerekli becerilere sahip olmalarının garanti altına alınması olmasının gerektiği,
- Teknolojik gelişmenin daha iyi işlere ve daha yüksek ücretlere yol açacak yeni fikirlerin, teknolojilerin ve süreçlerin geliştirilmesi suretiyle sanayinin büyümesine ve sonuç olarak daha yüksek bir yaşam standardına yol açacağı, yenilik yapma kapasitesinin ekonomik büyümenin sürdürülebilmesinde en kritik unsur olarak hizmet edeceği,

– Günümüzde ekonomik kalkınmanın dominant gerçekliğini Dünya çapında bir ekonomide yaşanması ve iş yapılmasının teşkil ettiği, Dünya çapında ticaret, işletmelerin Dünya genelindeki ülkelerde faaliyette bulunması ve işbirliği yapması gerektiği anlamına geldiği,

– Netice olarak; bölgesel düşünmek, tecrit edici uygulamalardan kaçınmak ve büyüme için güçlü bir platform kurmak gerektiği, bölgesel düşünmenin ekonomik kalkınma ihtiyaçları ve hedeflerini tanımlamak için anahtar hareket noktası olmasının icap ettiği [Paytas vd., 2004: 5],

hususlarına işaret etmiştir.

Uluslararası Ekonomik Kalkınma Konseyi ise;

* Tek başına hiç bir tanımın ekonomik kalkınmanın tüm farklı kollarını birleştiremeyeceği,

* Tipik olarak ekonomik kalkınmanın hedefler bakımından tanımlanabileceği,

* Bunların en sıklıkla zenginliğin ve işlerin yaratılması ile yaşam kalitesinin geliştirilmesi şeklinde tanımlandığı,

* Ekonomik kalkınmanın, büyümeyi etkileyen ve bir topluluğun ekonomik iyiliğini geliştirmek için bir ekonomiyi yeniden inşa eden bir süreç olarak da tanımlanabileceği,

* En geniş anlamda, ekonomik kalkınma üç temel alanı içine aldığı, bunların;

– Enflasyonun kontrolü, yüksek istihdam ve sürdürülebilir büyüme gibi genel ekonomik hedeflerinin karşılanmasında hükümetin uygulamaya giriştiği politikalar,

– Karayollarının inşası, yeşil alanların yönetimi ve engelliler için tıbbî imkânlardan yararlanma hakkı elde edilmesini içeren hizmetler sağlayan politika ve programlar,

– İşletmenin finansmanı, pazarlama, komşuların kalkınması, işletmelerin muhafazası ve genişletilmesi, teknoloji transferi, emlak geliştirilmesi ve diğerleri gibi spesifik çabalar aracılığıyla iş ikliminin geliştirilmesini kesin bir şekilde yönlendiren politika ve programlar,

olduğu,

* Ekonomik kalkınmanın ana amacının iş yaratılmasını, işin elde tutulmasını, vergi tabanının ve yaşam kalitesinin genişletilmesini zorunlu kılan çabalar aracılığıyla bir topluluğun ekonomik iyiliğinin geliştirilmesini içerdiği,

* Ekonomik kalkınma için tek bir tanım olmadığı cihetle başarılı ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi için tek bir strateji, politika veya programın bulunmadığı, toplumların coğrafik veya politik güçleri veya zayıflıkları ile farklılaştıkları, bu nedenle her

topluluğun ekonomik kalkınma için eşsiz zorluklar kümesine sahip olacağı [Bethell, 2009: 1],

hususlarının üzerinde durmuştur.

Tüm bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda; zaman içinde evrim geçiren kalkınma kavramının bugün kendi kendine sürdürülebilir büyüme, üretim biçiminde yapısal değişme, teknolojik yenilik, sosyal, siyasal ve kurumsal yenileşme ve insanların yaşam koşullarında yaygın iyileşme gibi temel unsurlardan oluştuğu konusunda geniş görüş birliği bulunduğu [Şenses, 2004: 1] gözlemlenmektedir.

Diğer taraftan, kalkınmanın ne anlama geldiği sorusuna yanıt vermenin güç olduğuna işaret eden Dulupçu ise, kalkınma iktisadının;

– Sanayileşmiş ülkelerin XVII. ve XVIII. yüzyıllarda geçirdiği kalkınma transformasyonunun iktisadî süreci,

– Günümüzün gelişmekte olan ülkelerinin gelişmiş ülkelerin ekonomik performansına, standardına ve prestijine ulaşma çabasını,

– Yukarıda bahis konusu edilen iki husus arasındaki karşılıklı etkileşimin doğurduğu birbirine bağımlılık sürecini,

içeren üç farklı boyutta tanımlanması gerektiğinin altını çizmektedir [Dulupçu, 2002: 37–38].

Görüldüğü üzere ekonomik kalkınma ile ilgili yukarıda verilen tanımların ortak özelliği, bir ekonomideki kantitatiften ziyade kalitatif iyileşmeler, yani nicelikselden ziyade niteliksel dönüşümler üzerinde durulması ve yaşam standartlarında meydana gelen genel anlamdaki ilerlemeye, yüksek ve yükselen yaşam standardı bağlamında refahın inşasına vurgu yapılmasıdır.

Son olarak altı çizilmelidir ki, kalkınma ile ilgili yapılan tanımlamalarda belirli bakış açıları dahilinde spesifik bazı noktalara vurgu yapılan bazı tanımlara da rastlanabilmektedir. Bu kapsamda, kalkınmanın bölgesellik yönünü ön plana çıkaran Perry ekonomik kalkınmayı, bir ulus devletin sınırlarının tamamı büyüklüğündeki bir alanı kapsayabilen veya sadece bir şehrin muhiti ile sınırlandırılabilen belirli bir coğrafi alanın ekonomisinin geliştirilmesini içeren planlanmış teşebbüs [Perry, 1999: 20] olarak tanımlamıştır. Konuya mikroiktisadî bir perspektiften yaklaşan Porter ise, ekonomik kalkınmanın “Rekabetin daha uzmanlaşmış biçimlerinin desteklenmesi için birbirine bağımlı birtakım mikro ekonomik imkân–kabiliyetlerin ve teşviklerin uzun dönemli inşa süreci” olduğu hususunun üzerinde durmuştur [Rehan ve Mahmoud, 2011: 490].

2. İktisadî Kalkınma Kavramının XX. Yüzyıldaki Evrim Süreci

Kalkınma iktisadî bünyesinde meydana gelen bir evrim olarak kabul edilebilecek dönüşümlerdeki ana eğilim/yönelişler ve bu döneme kadar geçen zaman zarfındaki gelişim sürecinin temel karakteristiklerine işaret edilmesi, süreçlerin özünün anlaşılabilmesi bakımından zaruriyet arz etmektedir.

Her ne kadar geniş anlamda toplumların kalkınma/gelişme/büyüme arayışları insanlığın ortaya çıkışından beri var olmuşsa da; çağdaş anlamdaki gelişmiş–az gelişmiş ülke ayrımının kökleri sanayi devrimine kadar götürülmekte ve bu süreçte meydana gelen sosyal, siyasal ve iktisadî gelişmelerle izah edilmeye çalışılmaktadır. Gerçekten de ülkeler, gerek buldukları jeopolitik konumları itibariyle gerekse doğal kaynaklara yakınlık ve uzaklıkları nedeniyle gelişmelerinde farklılık göstermektedir. Ülkeler arasında bu gelişmişlik farklarının doğmasına neden olan bu genel etkenler dışında başka etkenler de vardır. Bu farklılıkların doğmasında asıl neden; aslında iktisat tarihini de ikiye ayıran “sanayi devrimi” dir. ... İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise Dünya ülkelerini gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler şeklinde ikiye ayırmak mümkün hale gelmiştir. Daha sonra Dünya Bankası bu ülkeleri diğer ülkeler karşısında daha az gurur kırıcı bir sınıflandırma olması için “Gelişmekte Olan Ülkeler” olarak değiştirmiştir [Gürlük, 2001: 2].

Sanayi devrimi ile ivme kazanan kalkınma arayışlarının coğrafi açıdan kuzey yarımkürede yoğunlaştığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda Furtado’ya göre hem kalkınmışlık hem de az gelişmişlik, doğrudan doğruya sanayileşmiş ekonomilerin – ilk olarak Avrupa’dakilerin ve daha sonra Kuzey Amerika’nın – o zamanlarda “prekapitalist tabiatlı ... yüzlerce yıllık ekonomik sistemler” tarafından karakterize edilmiş bölgelere doğru boyutsal olarak genişlemesi devrimi aracılığıyla meydana getirilmiştir. Bu sistemlerin kuvvetli kapitalist ve sanayileşmiş ekonomilerle bağlantıları, kendi içlerinde bir yanı kapitalist bir sistem gibi davranmaya meylederken, diğer tarafı daha önceden beri var olan yapısına bağlı kalma temayülü gösteren karma yapılar dahilinde başlamıştır [Szmrecsa’nyı, 2005: 692 – 693].

Kalkınma çabalarının başlangıçta genellikle Avrupa merkezli/odaklı olduğu gözlemlenmekle birlikte, süreç içerisinde Dünya geneline yayıldığı ve okyanusları aşan bu çabalarda gerek ABD ve gerekse de Japonya’nın ilerleyen dönemlerde ön plana çıktığına şahit olunmaktadır. Bu olgu gerek teorik, gerekse de pratik düzlemler için de geçerlidir. Bu meyanda kalkınma ekonomisi, Dünya sisteminin kanunlarından kurtulmak için yer-küre genelinde daha fazla ya da az radikal çabaların baskısı altında oluşan sosyal dönü-

şümler tarafından açılan entelektüel boşlukta ortaya çıkmıştır. Devlet, Doğu’da ve Güneyin sosyalist ülkelerinde planlama ve sanayileşme, diğer yerlerde de ulusal burjuvazinin kapitalist gelişimi şeklinde tezahür eden birikim koşullarını olabildiğince otonomlaştırmak ve kendisi etrafında merkezleştirmek için gayret gösteren yapısal değişimci tüm stratejilerin kalbine yerleştirilmiştir. Bu husus, Japonya’nın Avrupalı olmayan bir ülkenin kapitalist sistem dahilindeki bir kalkışı (take – off) başaran yegane ülke olması ve bütün yönetiyle devlet tarafından yönlendirilen bir sanayileşme örneği (Meiji dönemi) ortaya koyması sayesinde çok daha iyi anlaşılabilmiştir [Herrera, 2006: 41].

Kronolojik açıdan çağdaş anlamda kalkınma iktisadı ile ilgili yapılan dönemselleştirmelerde, II. Dünya Savaşı’nın milat olarak alındığı görülmektedir. Nitekim Kaynak’a göre II. Dünya Savaşı’ndan önce Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik araştırmaların kökenini, aslında, Avrupa’nın Latin Amerika, Asya ve Afrika’nın kolonileştirilmeleriyle ilgili geçmiş incelemelere kadar uzatmak mümkündür. Ancak, bu incelemeler daha çok ele alınan yoksul ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları ve oranın çevresel koşullarını tanımaya ve özelliklerini keşfetmeye yönelik çalışmalardır. Bugünkü anlamda bir teori inşasına ve genellemeler çıkarmaya yönelik araştırmalar değildir [Kaynak, 2003: 12]. Her ne kadar formel iktisadın embriyonik safhasında temelleri atılsa da ..., kalkınma iktisadının formel olarak doğuşu ve hatta sosyolog–tarihçi– iktisatçı–psikologların bileşkesi görünümünü alması, II. Dünya Savaşı ile mümkün olmuştur [Dulupçu, 2002: 32–33].

Gerçekten de iktisatçıların çoğunluğu, kalkınma ekonomisinin bir alt disiplin olarak ortaya çıkışının 1930’lardaki Büyük Bunalım ile başladığını kabul etmekte ve 1939–1945 arasındaki uluslararası ekonomik sistemin çöküşünün meydana getirdiği sarsıntının kalkınma ekonomisine asıl ivmeyi kazandırdığını belirtmektedir [Yavilioğlu, 2002b: 50]. Bu dönem itibarıyla kolonyal iktisadın yerini kalkınma iktisadı almıştır. 1951 yılına geldiğinde Arthur Lewis, Birleşmiş Milletler bünyesinde faaliyet gösteren bir uzmanlar grubu tarafından hazırlanan “Azgelişmiş Ülkelerin Ekonomik Kalkınması İçin Tedbirler” konulu raporu kaleme almıştır. Söz konusu rapor, tarımda artık durumda bulunan işgücünün genişleyen kapitalist sanayi sektörüne transfer edilmesi ve finansmanının da toplumsal sermayenin büyük ve uluslararası ölçekte transferleri vasıtasıyla sağlanması fikri üzerine temellendirilmesi sayesinde de ekonomik kalkınma süreci için güçlü bir paradigma oluşturmuştur [Toye, 2009: 177].

Diğer taraftan; II. Dünya Savaşı öncesinde iktisat çevrelerinin ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konuların “Denge ve İstikrar” kavramları etrafında kümelendiği gözlemlenirken, savaş sonrasında “Büyüme ve Kalkınma” konseptleri üzerinde odaklanıldığı [Eser,

1993: 61–62], kalkınmanın az gelişmiş ülkelerce ulaşılmaması gereken bir ideal addedilerek tüm toplumun tüm yapı, kurum ve mekanizmaların bu hedef doğrultusunda organize edilmeye çalışılmasının II. Dünya Savaşı sonrasındaki döneme tekabül ettiği görülmektedir.

1960'lı yıllarda, kalkınma ve gelişme büyük ölçüde ulusal gelirdeki artışlarla ifade edilirken; kalkınmadaki temel amaç, üretim ve istihdam yapısını tarım dışında sanayi ve hizmet sektörlerine dönüştürmek olmuştur. Dolayısıyla bu dönemlerde, ülke refahındaki değişimlerin göstergesi olarak, kişi başına milli gelir ifadesi kullanılmaya başlanmıştır. ... Gelişmeyi, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekansal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliklerin de gelişme tanımlarının içinde değerlendirilmesini öne çıkarmıştır [Dinçer vd., 2003: 6–7].

Kalkınmışlık düzeyinin ölçülmesi, tüm zamanlar boyunca kalkınma iktisadının temel ilgi alanları – ve belli ölçülerde de açmazları arasında yer almıştır. Bu alanda Celso Furtado'nun katkıları oldukça dikkat çekmektedir. Furtado'nun uluslararası saygın bir iktisat teorisyeni olarak ortaya çıkışı, ilk bilimsel makalelerinden ikisinin 1954 yılında tercüme ve dış basımı aracılığıyla gerçekleşmiştir. ... İlk makalenin öncü fikirlerinden biri; ekonomik kalkınmanın, işgücünün fiziksel verimliliğinde diğer üretim faktörleri ile kombinasyonundaki biçimsel ve/veya oransal değişimlerden – yani üretken kaynakların belirli bir donatım dahilindeki teknik ilerlemesi vasıtasıyla – kaynaklanan ortalama artışa eşitlenmesidir. Bir başkası Furtado'nun, gelir dağılımının bir yandan toplam talepteki artış ve çeşitlendirme, diğer taraftan da sermaye birikimi ve yatırımlar aracılığıyla birtakım değişikliklerin tetiklenmesinin yolu olmasına atfettiği önemle ilgilenmiştir. Üçüncü bir makale ise; dış dengesizlikler ve iç fiyatlar enflasyonunda belirlenen eğilimler üzerinde temellendirilmiş olup, Furtado'ya göre bunlar kalkınmakta olan tüm ülkelerin ekonomik büyüme sürecinin doğasında var olmuştur. İhracatın artırılması ve/veya ithalatın yerli üretimle ikamesi yoluyla bu tür eğilimlerin sadece geçici bir süreliğine üstesinden gelinebilmektedir ve bu alternatiflerin hiç biri piyasa güçlerinin serbestçe etkileşimi aracılığıyla normal olarak elde edilebilir ve sürdürülebilir niteliktedir, bu nedenle de sürekli olarak hükümet müdahale ve kontrollerini gerektirmektedir.

Furtado için “Çağdaş Az Gelişmişlik Olgusu”nu nihayetinde yapılandıran bu tür düalistik ekonomi olup, bu nedenle adı geçen tarafından “zaten daha üstün bir kalkınma düzeyi yakalamış ekonomilerin muhakkak geçmek durumunda oldukları bir aşama” olarak değil, “otonom tarihsel süreç”in bir ürünü olarak görülmüştür. Bununla

birlikte Furtago, bu karma veya düalistik ekonomilerin de sanayileşmeye muktedir olduklarını – örneğin, daha önce Brezilya vakasıyla kanıtlandığı gibi – eklemiştir, fakat sanayileşme süreci daima o ülkenin kendi tarihi yasalarına bağlı kalmıştır ve halihazırda gelişmiş durumdaki ülkeler tarafından daha önce izlenmiş olunan kalkınma rotasını otomatik olarak takip etmemiştir [Szmrecsa'nyı, 2005: 692–693].

Kalkınma iktisadının gelişim süreci dikkatle incelendiğinde, genel uluslararası iktisadî konjonktür paralelinde birtakım eğilim ve yönelişler göze çarpmaktadır. Bu eğilim ve yönelişler, Korten'in sivil toplum kuruluşları için geliştirdiği “Nesiller Arası Değişimler” [Korten, 1987: 146–147] analizinden istifadeyle açıklanabilecek nitelikte olup, kalkınma iktisadının II. Dünya Savaşı sonrasındaki gelişim sürecinin bu kapsamda üç farklı dönem çerçevesinde ele alınması mümkündür:

2.1. Birinci Nesil: Kurtarma ve Refah Faaliyetleri

Kalkınma iktisadı literatürü irdelendiğinde, kalkınma/gelişme olgusunun iki farklı perspektif dâhilinde ele alındığı görülmektedir. Bu perspektiflerden birincisi, kalkınma ve azgelişmişlik meselelerine gelişmiş ülkelerin açısından yaklaşmak suretiyle sıkıntıların kökenini azgelişmiş ülkelerin içsel dinamiklerinde arayan, azgelişmişliği geçici bir olgu olarak mütalaa ederek ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının gelişmiş ülkelerin seviyesinde eşitleneceğini varsaymaktadır. İkinci perspektif ise; söz konusu sorunsallara azgelişmiş ülkeler açısından bakarak, azgelişmişliği iki blok arasındaki ilişkinin eşitsiz doğası gereği olduğunu ve azgelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılığınca üretilen ve yapısal bir özellik arz eden bağımlılık ilişkisinin belirlediği sürekli bir olgu olarak kabul etmektedir.

Hirschman'a atfen, iktisat biliminin bir alt disiplini olarak belli bir döneme damgasını vuran kalkınma iktisadının, neoklasik iktisat teorisinden esinlenen aşağıdaki iki temel önermeye dayandığına işaret eden Aydın, bu iki önermeyi şu şekilde ortaya koymuştur:

1. Çevre ülkelerin özgün şartları, geleneksel (neoklasik) analizin önemli bir bölümünü uygulanamaz ve yanıltıcı kılmaktadır: bu önerme neoklasik teorisinin merkezinde yer alan tek iktisat yaklaşımının reddi olarak yorumlanabilir.

2. Merkez ile çevre arasındaki iktisadi ilişki, çevrenin kalkınma sürecini olumlu yönde etkilemektedir: bu önerme ise, neoklasik teorisinin karşılıklı çıkar yaklaşımının kabulüdür [Aydın, 1999: 3].

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk 10 yılda gerek resmi kalkınma anlayışı, gerekse de uygulanan stratejilerin niteliği uyarınca, savaş sırasında yıkıma uğrayan Avrupa'nın iktisaden yeniden güçlü bir hale getirilmesine ağırlık verilmiştir. Uzun yıllar boyunca, maddi refahın artırılması yani gelişmenin daha çok ekonomik yanına ağırlık verilirken, II. Dünya Savaşı'nın ardından, gelişme olgusuna sosyal içerikler de kazandırılmaya başlanmıştır. Kalkınma iktisadı ayrı bir dal olarak ortaya çıktığında ise, öncelikli ilgi ve uygulamaya alanını savaş sonrası yıkılan Batı Avrupa'nın yeniden canlandırılması ve kısmen de Japonya'nın kalkınması oluşturmuştur [Öztürk, 2007: 84].

Gerek II. Dünya Savaşı sonrasında tesis edilmeye çalışılan “Yeni Dünya Düzeni” ve gerekse de bağımsızlıklarını kazanan devletlerin izledikleri politikaların da etkisiyle Dünya çapında topyekûn bir kalkınma hamlesi başlatılmıştır. Bu bağlamda; iktisatçılar kalkınma ekonomisi hakkında yazmaya pek farklı rotalardan geçmek suretiyle başlamışlardır. Bazıları için motivasyon, egzotik bir toplumda iktisat yaparak entelektüel meydan okumak olmuştur. Diğerleri için ise; fakir ülkelerdeki refah düzeylerini yükseltmek için bir misyon üstlenmeye yönelik kuvvetli motiftir [Toye, 2009: 171].

Kalkınma kavramının Üçüncü Dünya ülkeleriyle ve buralarda yaşayan insanlarla ilişkilendirilmesi, 1950'lerin ortalarından itibaren gerçekleşmiştir [Kaynak, 2003: 18]. Fakirlik, açlık, yetersiz beslenme, anne-çocuk sağlığı/bakımı gibi konuların da kalkınma kavramı ve iktisat ile ağırlıklı bir şekilde ilişkilendirilmesine yine II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda başladığına tanık olunmaktadır. Nitekim, kalkınma iktisadının duayenlerinden Hans Singer, 1940'ların sonlarında eski öğretmeni Joseph Schumpeter'i ziyarete gittiği esnada, tamamen tesadüf eseri dinlediği Massachusetts Institute of Technology (MIT)'de görevli genç bir beslenme uzmanı olan Nevin Schrimshaw'ın konferansında dile getirdiği;

– Küçük yaştaki çocukların özellikle de çocukluklarının ilk yılları ve hatta doğumdan önce anne karnında oldukları dönemlerdeki beslenme bozukluklarının beyin kapasiteleri üzerinde kalıcı etkiler bıraktığı,

– Bu çocukların normal çocuklara kıyasla daha düşük beyin kapasitesine sahip olacakları ve daha az beyin hücreleri geliştirebilecekleri,

– Hayatlarının daha sonraki dönemlerinde doğru ve yeterli beslenmeleri halinde dahi bu eksikliklerin telafi edilemeyeceği ve bu çocukların beyin kapasitesi bakımından kalıcı bir şekilde engelli olacakları,

hususlarından oldukça bir şekilde etkilenmiş ve öteki durumdakinden daha düşük bir sermaye – çıktı oranına sahip olacaklarından dolayı, yetersiz beslenme yüzünden

bu çocuklar için daha sonraki yaşamlarında yapılacak yüklü miktardaki eğitim harcamalarının basit tedbirler alınmaması yüzünden ciddi israfa yol açacağını öngörmüştür. Bu bağlamda Singer, Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu [United Nations Children's Fund (UNICEF)] İcra Direktörü Maurice Pate'in çocukların problemleriyle ilgilenmesi yönündeki talebinin sadece insani açıdan değil, kalkınma iktisadı bakımından da asli önemi bulunan bir yönü bulunduğunu idrak etmiştir. Sosyal kalkınmanın önemine ilk vurgu yapan iktisatçılardan biri olan Singer'in bu konuda Birleşmiş Milletler için 1947 yılında hazırladığı rapor, 10–15 yıl sonrasında insan kaynakları iktisadı veya eğitim ekonomisi olarak adlandırılan disiplinler için öncü nitelik taşıyan bir kaynak olmuştur [Emmerij, 2006: 1382 – 1383].

Öte yandan; toplumda gözlemlenebilen bir takım somut yansımalar ve görüntülerle tanımlanabilen ve halkın refah düzeyinin artması anlamında kullanılan kalkınma kavramının içeriği zamanla zenginleşmiştir. Sadece maddi refahın (beslenme, barınma, sağlık, eğitim, fırsat eşitliği vb.) artması değil, aynı zamanda, insan hakları, siyasal haklar uygun bir doğal ve sosyal çevrede yaşama vs. de artık refah göstergeleri arasına dâhil edilmiş durumdadır. Öte yandan refah göstergeleri, kişi başına düşen GSMH artışının, eğitimde fırsat eşitliği, çocuk ölüm oranı, beslenme, vb.'nin de çevre boyutunu dikkate almadıkça, yetersiz kaldığı anlaşılmış durumdadır. Gerçekten bir refah göstergesi sayılan GSMH artışı, ağır bir çevre maliyeti pahasına gerçekleşebilmektedir. Nitekim ekseriyetle öyle olmaktadır. Elbette refah artışından yarar sağlayanlarla, çevrenin tahribinden olumsuz etkilenen çevreler de farklı olabilmektedir. Nesiller arasında da durum aynıdır. Bugünkü neslin refahını artıran bir ekonomik büyüme, gelecek nesillerin yaşamının ve refahının ön koşullarını ortadan kaldırmaktadır [Başkaya, 2005: 205–209].

1929 Büyük Buhranı'nı takip eden süreçte hakim öğretiyi konumuna yükselen Keynesyen ekolün iktisat politikalarının belirlenmesindeki etkinliği, modernleşme kuramının güçlü desteği ve lehteki konjonktür faktörlerinin eş zamanlı bileşimi sayesinde, gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere aktarılacak fonlar vasıtasıyla yoksulluk ve az gelişmişlik kısır döngüsünün kırılacağı öngörüsü ön plana çıkmıştır. Bu öngörü paralelinde de, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı enkazın ortadan kaldırılması hedefi ile başlayan süreç; pozitif özgürlük anlayışından hareketle bireylere temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra eğitim, sağlık, çalışma, örgütlenme hakları gibi birtakım sosyal ve ekonomik haklar sağlanması, sosyal adaletin gerçek anlamda tesisi ve meydana getirilen millî gelirin toplumun kesimleri arasında yeniden dağıtılması görevlerinin devletçe üstlenilmesini beraberinde getirmiş ve netice itibarıyla “‘Refah Devleti (Welfare State)’” konsepti ve uygu-

lamaları döneme damgasını vurmuştur. Hiç kuşkusuz bu dönüşüm, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yerel ve uluslararası düzeyde bilimsel, ekonomik ve siyasal nitelikte bütün koşullar kalkınma sürecinde devletin etkin bir şekilde rol oynayabilmesi için kuramsal ve pratik açıdan uygun bir ortam [Tüylüoğlu, 2004: 258] olması sayesinde gerçekleşebilmiştir.

2.2. İkinci Nesil: Küçük Ölçekli, Öz Güvene Dayalı Yerel Kalkınma

XX. Yüzyıl'ın ilk yarısında filizlenen ve II. Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde iktisat politikalarına yön verir hale gelen zihniyet değişimleri doğrultusundaki arayışların meyvesini verdiği belli başlı alanlardan biri de; hiç kuşkusuz bölgeler ve ülkeler arası gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılması idealidir.

1970'lere kadar ekzojen kalkınma yaklaşımı, bölgesel kalkınmada hâkim model konumunda olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde kalkınmanın, "kalkınma kutupları" olgusunda olduğu gibi, gelişmiş bölgelerden az gelişmiş ya da geri kalmış bölgelere doğru yayılma göstereceği kabul görmüştür. 1970'li yılların sonlarına doğru bu tür modeller, bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasını desteklemediği için terk edilmeye başlanmış, büyük ölçüde yerel kaynaklara dayalı, yerel aktör ve dinamikler tarafından gerçekleştirilen ve sürdürülen bir kalkınma anlayışı olarak tanımlanabilen endojen kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmıştır [Çetin, 2005: 1].

Endojen bölgesel kalkınma; bölgesel önceliklere, yerel kaynaklar ve yerel faaliyetlerin endojen potansiyellerine önem veren bir kalkınma stratejisidir. Bu kalkınma anlayışı, yerel-bölgesel aktör ve dinamiklerin kalkınma sürecinin başlaması, planlanması, uygulanması ve izlenmesi faaliyetlerine aktif olarak katılımına imkân sağlamaktadır [Muehlinghaus vd., 2001: 2].

Endojen kalkınma; her ülkenin kendi özgeçmişine ve kendi öz kaynaklarına dayalı, orijinal bir kalkınma yolu bulması, sürece egemen olması, kitlelerin son analizde bir toplumsal değişim süreci olan kalkınmaya aktif olarak katılması, sürecin öznesi durumuna gelmesi, kâr maksimizasyonunun yerini gelir maksimizasyonunun alması, sermayenin değil istihdamın öncelik alması, özel sermayenin kâr oranını yükseltme kaygısının yerini, yaşam kalitesinin yükseltilmesi kaygısının alması, neoklasik iktisadın yaklaşımlarının tersine sermaye birikiminin değil maddi refahın öncelikli amaç durumuna gelmesi vb. gibi tezleri içermektedir. Elbette ki endojen kalkınma sadece iç kaynaklara, öz kaynaklara dayalı bir tercih anlamına gelmemektedir. Kendi gücüne dayanmayı, kendi gücünden

ve olanaklarından hareketle kalkınmayı, dış belirleyiciliklerden sürecin kolaylıkla etkilenip yara almadığı, kitlelerin de belirleyici olduğu bir durumu ifade etmektedir [Başka-ya, 2005: 189].

Endojen kalkınma yaklaşımının iktisat politikaları kapsamında gündelik yaşama en somut yansımalarından biri de hiç kuşkusuz ki bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Bölgesel Kalkınma Ajansları, merkezi hükümetten bağımsız bir idari yapıda sınırları çizilmiş bir bölgenin sosyo-ekonomik koşullarını geliştirmek amacıyla Dünya'da 1930'lu yıllardan itibaren kurulmuşlardır. Önemli bir bölümü Avrupa'da olmak üzere pek çok Bölgesel Kalkınma Ajansı mevcuttur. Bu konudaki ilk örnek, 1933 yılında ABD'de Tennessee Valley Authority (TVA)'nin 1930'larda kurulmasıdır. Daha sonra Avusturya, Belçika, Brezilya, Almanya, Hollanda, İtalya, Portekiz, İspanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya'da da birçok Bölgesel Kalkınma Ajansı kurulmuştur [Güneşer Demirci, 2005: 1]. II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri ve hızlı teknolojik gelişmeler sonucu, Batı ülkelerinde bölgeler arası farklılıkların daha da belirgin hale gelmesiyle birlikte, bölgesel kalkınma ajansları yaygınlaşmaya başlamıştır [Dede, 2009: 3]. Nitekim Dünya genelinde 20.000 civarında kalkınma ajansı faaliyet göstermekte olup, 1.600'ü Avrupa'dadır [Silk Road Foundation, 2010: 35].

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın temel kuruluş nedenleri; bölgesel stratejilerin uygulanması, yerel ve bölgesel girişimciliği destekleme, alt yapı hizmetlerinin sunulmasına yardımcı olma, özel sektörün yakın geleceği için yerel-bölgesel çözümler araştırma ve bölgesel talepleri karşılayacak yeni ürün ve hizmet üretimi için finansal garantiler ve çözümler arama şeklinde özetlenmektedir [Maç, 2006: 1].

Bu kuruluşların hukuki ve örgütsel yapıları, görev ve faaliyetleri, yetki ve sorumlulukları, diğer ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlarla olan ilişkileri büyük farklılıklar göstermekte ve genel geçer bir kalkınma ajansı modeli tanımlamayı oldukça güçleştirmektedir. Bununla birlikte, kalkınmanın dinamik ve değişken yapısına uygun olarak, kalkınma ajanslarının yapıları, faaliyetleri ve finansman kaynakları da zaman içinde oldukça değişmiştir. Ancak genel olarak kalkınma ajansı kavramının 1980'lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte 1990'larda yaygınlaşan yönetim anlayışının bir ürünü olduğu söylenebilir. Buna göre bölgesel kalkınma ajansları, yeni kalkınmacılık anlayışının örgütsel biçimi olarak tanımlanabilir [Özen, 2005: 2]. Bu bağlamda bölgesel kalkınma ajansları, küreselleşme süreci ile birlikte şiddetlenen rekabet koşullarında özel sektör ile yerel aktörlerin kalkınma sürecine aktif katılımlarını sağlamakla görevli ana unsur konumuna yükselmiş olup, Tür-

kiye’de de Güneydoğu Anadolu Projesi için kurulan GAP Kalkınma İdaresi’ni Avrupa Birliği’ne uyum çalışmaları çerçevesinde çıkarılan “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun”un 08 Şubat 2006 tarihinde yürürlüğe girmesi akabinde ivme kazanmıştır.

2.3. Üçüncü Nesil: Sürdürülebilir Kalkınma Stratejileri

İktisat biliminin bir alt disiplini olarak II. Dünya Savaşı’ni takip eden yıllarda ortaya çıktığı genel kabul gören kalkınma iktisadının gelişim sürecinin, uzun yıllar boyunca iki dönem halinde incelendiği görülmektedir. Bu bağlamda; II. Dünya Savaşı’nın bitiminden 1970’lerin ilk yarısında baş gösteren petrol krizine kadar olan dönem kalkınma iktisadının yükseliş devresini, takip eden yıllar ise kalkınma iktisadının görece revaçtan düştüğü ve bununla eş zamanlı olarak da içeriği itibarıyla ciddi bir dönüşümün başladığı evreyi teşkil etmiştir. Bu ciddi dönüşümü başlatan unsur ise; “sürdürülebilirlik” düşüncesinin iktisat teorisine entegre edilmesine yönelik arayışlardır.

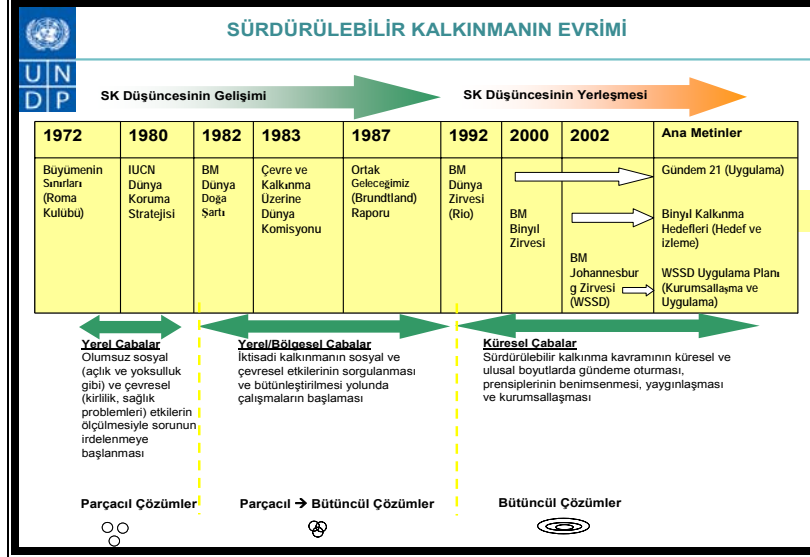
Keynesyen teori ve politikaların teoride ve uygulamada iktidarı ele geçirmesi, ABD ve SSCB önderliğindeki iki kutuplu yeni Dünya düzeninde yaşanan rekabet, ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin evrim geçirmesine rağmen mevcudiyetini sürdürmesi, uluslararası kuruluşların etkinliğinin artması ve yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerde geri kalmışlıktan kurtulmak yönünde oluşan güçlü irade, kalkınma iktisadının yükselişi için gerek ulusal gerekse de uluslararası platformda uygun bir altyapı oluşturmuştur. Uzun dönemli bir Kondratief dalgasının yükselme aşaması ile konjonktür dalgasının genişleme aşamasının [Kazgan, 1988: 21–22] çakışmasına sahne olan II. Dünya Savaşı’ndan sonraki yaklaşık çeyrek asırlık kesintisiz yükseliş dönemi, 1970’li yılların ilk yarısından itibaren Dünya’yı saran yeni kriz dalgası ile son bulmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında devletin yoğun müdahalesi ile kalkınma başarılarında görülen iyimserlik, 1970’li yıllardan sonra yavaş yavaş tıkanmaya ve burada ele alınma olanağı bulunmayan ödemeler dengesi, iç ve dış borç yükü, yoksulluk gibi diğer göstergelerde de benzeri başarısızlık sinyalleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik sorunlar, özellikle 1970’lerden itibaren Dünya’daki konjonktürel dalgalanmalar eşliğinde daha da derinleşmiş [Tüylüoğlu, 2004: 264] gelişmiş–gelişmekte olan ayrımı gözetmeksizin pek çok ülkeyi “bir ülkede veya ülke grubunda yaşanan bir güvensizlik şokunun, iktisadi karar birimlerinin birbirlerine ve piyasalara güvenlerini tamamen yitirmeleri ve güvene dayalı tüm ilişkilerini kesmeleri sonucunda sistemin işlerliğini yitirmesini ve güven bunalımının kendi kendisini besleyen bir süreç içinde derinleşmesi” [Türkkan, 1999: 368]

olarak tanımlanan iktisadî krizlere sürüklemiştir. Bu kriz dalgasının konumuza yansımaları ise; kalkınmaya ilişkin iyimser yaklaşımların yerini karamsarlığa ve yeni paradigma arayışlarına [Başkaya, 2005: 185] bırakması şeklinde tezahür etmiştir.

XX. yüzyıl, insanlık tarihinde elde edilen çeşitli kazanımların vurgulanabilmesi için pek çok değişik tanımlamayla anılmaktadır. Ancak özellikle 1950’li yıllardan itibaren dünyamızın pek çok bölgesinde yavaş yavaş ortaya çıkan ve sınır aşan özelliği ile giderek küresel bir sorun haline dönüşen çevre sorunları, hiç şüphesiz yaşadığımız yüzyıla ve sonrasına damgasını vuran en önemli süreçlerin arasında yer almaktadır. Nitekim süreç ve sorun Birleşmiş Milletler düzeyinde, 1972’de Stockholm’de düzenlenen İnsan ve Çevre Konferansı ile uluslararası düzeyde kabul görmüş, 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile “Sürdürülebilir Kalkınma” kavramı teknik olarak tanımlanmış, 1992’de Rio’da düzenlenen Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda kabul edilen “Gündem 21” ile yol haritası çıkarılmış, 2002’de Johannesburg’da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı’nda da 15 yıllık “Uygulama Planı” uzun müzakereler sonucunda ortaya çıkarılmış ve tüm üye ülkeler tarafından kabul edilmiştir [Eralp, 2006: 5].

Sürdürülebilir kalkınma kavramının gelişim sürecinin kilometre taşları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo-1: Sürdürülebilir Kalkınmanın Evrimi [Uras ve Acar, 2008: 9]

Buna göre yerel ölçekteki çalışmalar hareketle gündeme giren ve parçacıl çözümler öne süren sürdürülebilir kalkınma konsepti, 1980'lerin başlarından itibaren iktisadî kalkınmanın sosyal-çevresel etkilerinin sorgulanarak bütünleştirilmesi yolunda çalışmaların başlaması ile birlikte yerelden bölgesel ölçekte ele alınmaya ve bütüncül çözüm önerileri getirmeye başlamıştır. Kavram 1990'ların başlarından itibaren de küresel ve ulusal boyutlarda gündeme oturmuş, prensipleri benimsenmiş, yaygınlaşmış ve kurumsallaşmış olup, bu eğilimle eş zamanlı olarak küresel boyut için geçerli çözüm önerileri ortaya koymuştur.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ardında basit ama önemli bir fikir yatmaktadır: günümüzdeki ve gelecekteki kuşaklar da dahil olmak üzere herkes için çok daha yüksek bir yaşam kalitesine erişmek. Sürdürülebilir kalkınma, 1987 Brundtland Raporu'nda "Bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerinden ödün vermeden karşılanması" olarak tanımlanmış [Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu, 2008: 2] ve dar anlamıyla "Ekonomik Hayatla Çevrenin Uyumlu Entegrasyonu" olarak özetlenmiştir [Doğaner Gönel, 2002:72]. Son çeyrek yüzyıllık süreç bir kenara bırakıldığında, ülkeler ekonomik gelişmelerini sağlamaya çalışırken, gelecek nesilleri nasıl bir tehlike içine sürüklediklerinin bilincinde olmamışlar ve ekolojik çevreyi tehdit eden yollarla ekonomik gelişmelerini inatla sürdürmeye yönelmişlerdir. 1972'de gerçekleştirilen Stockholm Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı ile başlayan ve günümüzde de devam eden çevresel kirlenmenin azaltılması ve sosyo-ekonomik kaynakların yok olmasının engellenerek ekonomik gelişmenin bir düzen içinde sürdürülebilmesine yönelik farklı arayışlara gitmişlerdir [Yücel, 2003: 101].

Ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutları bulunan sürdürülebilir kalkınma kavramının nüvesindeki fikirler şu başlıklar altında özetlenebilmektedir:

- **Çevre-Ekonomi Entegrasyonu:** Ekonomik kalkınma ile çevre korumanın planlama ve uygulama bakımından bütünleştirilmesi,
- **Gelecek:** Mevcut faaliyetlerin gelecek nesiller üzerindeki etkilerine ilgi gösterilmesi,
- **Çevresel Koruma:** Kirliliğin azaltılması, çevresel bozulmanın engellenmesi ve Dünyada insanların olmadığı alanların korunması,
- **Eşitlik:** Mevcut nesillerin fakirlerinin temel ihtiyaçlarının karşılanması ve nesiller arasındaki eşitliğin sağlanmasına bağlılık,
- **Yaşam Kalitesi:** İnsanlığın refahının yalnızca ekonomik büyüme ve zenginlik ile inşa edilemeyeceğinin idrak edilmesi,

– **Katılımcılık:** Sürdürülebilir kalkınmanın, toplumdaki tüm seslerin karar alma süreçlerinde duyulmasına olanak sağlayacak şekilde kurumların yeniden yapılandırılmasını gerektirdiğinin farkına varılması [Jakobs, 1999: 26 – 27’den adapte eden: Connely ve Smith, 2003: 8].

Başkaya’ya göre sürdürülebilir kalkınma kavramının içerdiği anlamın başlıca üç boyutu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi geçerli büyümenin sürdürülemezliği, ikincisi bugünün ihtiyaçlarının karşılanması, yani tüm insanların asgari düzeyde de olsa bir yaşam standardına kavuşturulması ve yoksulluğun ortadan kaldırılması, üçüncüsü de gelecek kuşakların da yaşam ve refahının güvence altına alınması, tüm bunlar yapılırken de çevre üzerindeki baskının uygarlığı tehdit etmeyecek bir seviyede tutulmasıdır [Başkaya, 2005: 207].

3. Kalkınma Arayışları Bağlamında Gerçekleşen Dönüşümlerin İktisat Teorisine Ve Politikalarına Etkileri

Ülkelerin ulaşmaya çabaladığı bir hedef ve aynı zamanda nedensel ilişkileri içeren bir süreç [Ingham, 1995: 33] olan kalkınma kavramı ağırlıklı olarak, sanayi devrimi ile birlikte hızla gelişerek sanayileşmelerini tamamlayan ülkelerin, kendilerine kıyasla az gelişmiş – üretim ve gelir seviyesi düşük, sanayisi gelişmemiş, ekonomik yapı büyük oranda tarıma dayalı – olarak nitelendirdikleri ülkeler için kullanılmaktadır [Ecemiş Kılıç ve Mutluer, 2004: 24]. Coğrafi keşiflerden günümüze kadar süren dönemin son ikiyüz yılı bilimsel gelişmelerle ileri teknoloji seviyesini yakalayan ülkeler tarımın yerine sanayileşmeyi kendilerine amaç olarak kabul etmişlerdir [Uslu, 1990: 64].

Sanayileşme süreci, toplumların ekonomik, sosyal, siyasal ve hatta kültürel yapılarında köklü değişimler yaratan bir oluşumdur. Bu nedenle geçmişten günümüze sanayileşme, kalkınmanın temel unsuru olarak kabul edilmektedir. Bu süreç ekonomik bir oluşum gibi gözükmeyle beraber gerek nedenleri ve gerek etkileri açısından sosyal sorunlarla iç içe bulunmaktadır. Bu nedenle sanayileşmenin salt ekonomik bir yapı temelinde ele alınmasının yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Sanayileşme, kalkınma ile birbirini tamamlamakta ve birbirini etkilemektedir [Balcı İzgi ve Özpolat, 2008: 230].

Endüstri devrimi ile birlikte sanayileşmeyi kalkınmayla özdeş sayan ve “Sanayileşme = Kalkınma” şeklinde formüle edilen anlayış, insanların toplum yaşamında başvurdukları bir örgütlenme biçimi ve siyasal bir organizasyon [Tanilli, 1993: 9] olarak tanımlanan devlet kavramına, ulusal sınırlar içerisinde yaşayan insanların ortak nitelikteki gereksi-

nimlerinin karşılanması [Nadaroğlu, 1994: 3] temel amacı çerçevesinde, tarihin değişik dönemlerinde, içerisinde bulunulan dönemin özelliklerine, siyasi–idari yapısına ve ideolojik yaklaşımlara göre farklı görev ve fonksiyonlar üstlenmiştir. Bu görev ve fonksiyonlar kapsamında devletler, kullanım alanları birbirinin alternatifi olan kıt kaynaklardan insan ihtiyaçlarının karşılanmasında nasıl istifade edileceği süreçlerine değişen ölçülerde müdahil olmuş ve belirlenmiş sosyo–ekonomik amaçlara ulaşılması için; ekonomik düzen, ekonomik yapı ve ekonomik sürecin ... seçilmiş uygun araçlar kullanılarak, bilinçli ve sistematik biçimde etkilenme, yönlendirme, şekillendirme ve denetlenmesi [Akel, 2006: 3] olarak tanımlanan iktisat politikalarının belirleyicisi ve ana uygulayıcısı konumuna yükselmiştir.

Sanayileşme ve kalkınma ilişkisi hakkında Nicholas Kaldor’un çarpıcı tespitleri bulunmaktadır. Kaldor’un kalkınma analizi dört temel kavrama veya kanuna dayanmaktadır: (1) İmalat Sektöründe Artan Getiriler (2) Efektif Talepçe Kısıtlanmış Büyüme (3) Tarım – Sanayi İlişkisi ve (4) İç – Dış Piyasa İlişkileri. Kalkınma politikaları bakımından Kaldor’a göre, (1) Ekonomik kalkınmanın sanayileşmeye ihtiyacı bulunmaktadır (2) Bu sırası geldiğinde bir ‘tarımsal devrim’ ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır (3) Küresel piyasaya giriş, yeni kurulmuş sanayiler için bir geçici koruma devresi gerektirmektedir (4) Bu olguya ihracata dayalı büyüme politikaları tarafından eşlik edilmelidir. Kaldor’un kalkınma ve kalkınma politikaları hakkındaki düşünceleri oldukça moderndir. Adı geçenin fikirleri Rodrik’in “Beş Birinci Derece Prensipleri (mülkiyet haklarının korunması, sözleşme icrası, piyasa temelli rekabet, uygun teşvikler, sağlam para, borcun sürdürülebilirliği [Rodrik, 2003: 2] ile büyük ölçüde örtüşmektedir ve spesifik kurumsal düzenlemeler üzerinde temellendirilmiş, tecrübeye dayalı politikaların harekete geçirilmesi fikrini teşvik etmektedir. Özellikle de Kaldor bir ülkenin artan yoksulluk sarmalından kaçabilmesinin tek yolunun sanayileşme aracılığıyla olabileceğini ve başarılı sanayileşme için gereken koşullardan birinin, gelişmekte olan ülkelerin Dünya piyasasına girişleri olduğunu öne sürmüştür. Sanayileşme ve küresel piyasaya girişteki bir başarısızlık, kişi başına düşen gelir bakımından ülkeler arasındaki açıklıkların genişlemesine yol açmaktadır. Pek çok ülkenin ekonomik geriliğindeki ana nedeni aslında kapitalizmde (bugün küreselleşme diyebilmekteyiz) yatmamakta olup, daha ziyade hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan ekonomik politika hataları ve vakaların çoğunluğunda halihazırdaki menfaatlerini toplumun gelecekteki iyiliğine feda etmekte isteksiz davranan ulusal hâkim sınıfların basiretsizliğinde aranmalıdır. Bu konudaki örnekler, yarattıkları gelirlerin uygun olmamalarından dolayı insan sermayesinin oluşturulması için gerekli

eğitim ve sanayileşme altyapısını finanse edemeyen tarım, kamu yönetimleri ve vergi sistemlerindeki başarısızlıkları içermektedir. Başarılı kalkınmakta olan ülkeler dışarıdan ithal edilen tek bir ekonomik modelin kullanılmasıyla değil, ekonomik ve sosyal kurumları ekonomik büyümeye destek verecek şekilde şekillendirmeye istekli ve muktedir bir hükümlan sınıfa sahip olunmasıyla karakterize edilmektedir [Targetti, 2005: 1197–1198].

Kalkınmanın temel parametreleri, dinamik ve genç nüfus, ulusal ekonomik varlıklar ve sermaye olarak görülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan kalkınma iktisadı alt disiplininde kalkınma kavramı, bu parametreler altında iktisadi büyüme olarak ele alınmıştır. Ancak kalkınmayı yalnızca ekonomik anlamda algılamamak gerekir. Bir ülkenin kalkınması yalnızca para veya yapısal–hukuksal düzenlemelere bağlı değildir. Nitekim Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelere kalkınmaları için yaptığı maddi destek ve önerdiği yapısal reformların sonuçsuz kalması, bu argümanın doğruluğunu ortaya koymaktadır. 1990'lardan itibaren uluslararası sistemde yaşanan gelişmelerle birlikte, büyüme merkezli kalkınma yaklaşımı değişmeye başlamıştır. Bu yaklaşımın Dünyayı getirdiği nokta, açlık, etnik ayrılıklar ve ekolojik felaketler olarak dile getirilirken, kalkınma sorunsalında büyüme merkezli anlayıştan “insan merkezli” anlayışa geçilmiştir. Bu anlayışta kalkınma, toplumsal bir faaliyettir ve toplumsal değerler ve kültür önemli belirleyicilerdir. Bu değerlerin yüzeye çıkarılması ve fonksiyonel hale getirilmesi ise; o ülkedeki yönetim yeteneğiyle ilişkilidir [Durusoy, Erişim: Temmuz 2011].

Dünya'daki fakir ekonomilerinin nasıl gelişebileceğini göstermeye teşebbüs eden bir iktisat dalı olarak kalkınma ekonomisinin orijinleri 1940'larda ve 1950'lerde bulunmaktadır. Kalkınma iktisadının en erken fikirlerinden birine göre daha az gelişmiş durumdaki ülkeler bir fakirlik çemberi batağına saplanmış ve gelişebilmek için bir “büyük itişe” ihtiyaç duymaktadır. Bu itiş, özel yabancı sermaye harcamaları ve kalkınmış ülkelerin yardımları kadar devletin altyapısal ve sosyal harcamalarının yardımı ile gerçekleşen yatırımlardaki büyük artış olarak görülmektedir.

Kalkınma ekonomisinin çoğunluğu sözlü anlatım tarzında ifade edilmiş olup, iktisadın en az biçimselleştirilmiş ve matematiksel olarak modelleştirilmiş dallarından biridir. Bu nedenle, başlamasından bir nesilden az bir süre sonra revaçtan düşmüştür. Ana akım iktisat kendisini bir kesin “bilim” olarak düşünmüştür ve ana akım iktisatçılarına göre kesin olarak matematiksel olmayan bilgiler, basitçe iktisat değildir [Herrera, 2006: 39].

Ana akım kalkınma iktisadının daha popüler rotası, kalkınma baskısı altında olan ülkeleri daha az motive edilmişten ziyade gereğinden fazla kısıtlanmış olarak gören gele-

neksel kalkınma iktisadındaki evrensel rasyonellik modelleri ile daha fazla uyumluluğa doğru ilerlemiştir. Ancak böylesi bir rasyonellik, halen rasyonel fakat küçük, rasyonel fakat risk karşıtı, rasyonel fakat aşırı düzenlenmiş gerekli koşulları ile birlikte anılma temayülü göstermiştir. Bu şartlılık ilkeleri tekrarlanmış davranışı, belirgin büyüklükteki açıklanmamış kurumsal faktörleri içeren bir fiyatta, düşünülmeyen alışkanlıklardan çok rasyonel tercihler olarak açıklayabilmiştir. ... Nihayetinde kalkınma iktisadının, insanın rasyonalitesinin bireysel fayda maksimizasyonu ve kâr maksimizasyonu tarafından dikte edildiği savı hakkında şüphe uyandıran kültürel ve sivil toplumun kurumsal düzenlemelerinin teorileştirilmesi sorunu ile ilgili 1950'den itibaren devam eden bir farkındalığı olmuştur [Cameron, 2000: 628–629].

Mesleki rotası kolonyal iktisattan kalkınma iktisadına doğru giden ve her iki disipline de önemli katkılar sağlayan bir şahsiyet olarak Herbert Frankel'in altını çizdiği nokta, bireyin sadece toplum içerisinde yaratıcı olabileceği ve ilerlemenin sosyal işbirliğinin yeni ve daha iyi biçimlerinin keşfi olduğudur. Ekonomik faaliyetler üzerinde çalışmayı, belirli ortak değerlerin amaçların referansı olmadan anlaşılabilen, sosyal hayattan soyutlanmış tek yönlü bir bakış açısı olarak niteleyen ve bu nedenle de matematiksel modellerin derinlemesine yanıtıcı olduğunu düşünen adı geçen, konuyla ilgili fikirlerini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Bir toplum olarak beraber çalışma ve yaşama sorunsalının, mekanik ve matematikte görülebildiği üzere – soyut düşünce veya mantıksal çıkarım yoluyla – bir eşitlikteki “bilinmeyen” unsuru bulma problemine benzer olduğu yönündeki yüzeysel inanca sebep olan bu hatalı analogidir. Organik yaşam alanında ölümün kendisi dışında nihai çözüm olmamakta/olabilmemektedir” [Frankel, 1953: 155–156].

Matematik kendi yapısından kaynaklanan kesinliğe, neden sonuç ilişkilerine dayanan semboller arası berraklığa sahiptir. İktisadî olgular da zamanla yaşam düzeyinin değişmesi ve karmaşıklaşması karşısında ağırlaşmış ve böylece algılama, anlatım ve aktarım mekanizmalarında ortaya çıkan zorlukları çözümlenmede matematiğin yukarıdaki özelliklerinden kaynaklanan etkinliğinden dolayı iki disiplin arasında belirgin bir yakınlığa ulaşmıştır ... Karmaşıklaşan iktisadî olguların herkesin üzerinde uzlaştığı sabit kavram ve sembollerle açıklanarak anlaşılabilir kılınmaya çalışılması, zamanla matematiğin iktisatta temel yöntemlerden biri olarak kullanılmasına sebep olmuştur ... Varsayımların sürekli arttırıldığı ve bu varsayımlara dayanılarak sonuçlara ulaşıldığı yapısal bir mekanizma, aslında soyutlama düzeyinin giderek yükseldiği bir düşünme yöntemi kullanmaktadır. Sürekli soyutlama ve var olan olguların bu tip ussallaştırmalarla birbir-

leri arasındaki neden – sonuç ilişkilerine ulaşma çabaları oldukça teoriye yakın gerçeğe uzak bir eğilim sunmaktadır. Sonuçta iktisat teorisi ile gerçeklik arasında var olan ilişki zedelenmekte, teorinin günceli açıklama gücü azalmaktadır. ... Einstein'ın matematik için vurguladığı şey matematiksel iktisat için de geçerli olabilmektedir: matematik gerçeğe yaklaştıkça kesinlikten uzaklaşmakta ve kesinleştikçe de gerçeklikten uzaklaşmaktadır. Matematiğin kendi yapısından kaynaklanan bu paradoksal durum, iktisada da bulaşmış gibi görünmektedir [Bilgin, 2006: 71–82].

1950'lerden itibaren iktisadın ayrı bir dalı olarak ortaya çıkması ile birlikte kalkınma iktisadının, her zaman en üst düzeyde bulunan insan öznesinin ve insanoğlunun kaynakları tahsis etmek için oluşturdukları kurumların temel rasyonelitesinin modellenmesi hakkında daima spesifik ilgi alanları olmuştur. Başlangıçtan itibaren, ana akım neoklasik iktisatta kabul edilebilir görülen evrensel aksiyomatik rasyonel tercih ve fayda maksimizasyonunun daha ziyade arızî olarak kâr maksimizasyonuna indirgenmesi sorgulanmıştır. Kalkınma iktisadı her zaman için kaynak tahsisinde ve insanların zihniyetlerinde tercihler kadar bireysel davranış üzerinde dikkate değer kısıtlamalar yapan gelenek, kültür ve teknolojinin kurumsal yerleri ile alakadar olmuştur. ... Kalkınma iktisadının, insan rasyonelliğinin bireysel fayda maksimizasyonu ve kâr maksimizasyonu tarafından dikte edildiği savı hakkında şüphe uyandıran kültürel ve sivil toplum kurumsal düzenlemelerinin teorileştirilmesi sorunu ile ilgili olarak 1950'lerden itibaren süre gelen bir farkındalığı olmuştur. Bu meyanda, yeni kurumsal iktisat 1990 yılı civarında açık bir kapıdan girmiştir. Kalkınma iktisadı kuvvetli bir kurumsalcı vurgu ile yeniden bir ayırt edici ses buluyordu ve neoklasik iktisadın teorik ve pratik bir eleştirisi ile yakından ilişki kurma kapasitesi bulunan kavramsal çerçeveler arıyordu. Yeni kurumsal iktisat kalkınma iktisadının tarihinde yeniden canlandırıcı döngülü bir empatik ihtimam için açık bir aday oluyordu [Cameron, 2000: 628–630].

Klein'e de göre yeni kurumsal iktisat, sosyal, siyasi ve ticari yaşamın kurumlarını anlayabilmek için ekonomiyi, hukuku, örgütlenme teorisini, siyaset bilimini, sosyoloji ve antropolojiyi bir araya getiren bir disiplinler arası teşebbüstür. Kurumsal iktisat liberal bir şekilde sosyal bilimlerin bünyesindeki çeşitli disiplinlerden borç almıştır, ancak onun asıl dili iktisattır [Klein, 1999: 456]. North da ekonomik kalkınmayı kurumsal kalkınma ile özdeşleştirerek, iktisat tarihinin ve ekonomik kalkınmanın ana meselesinin, verimlilik artışını tetikleyen bir ekonomik çevre yaratan siyasi ve ekonomik kurumların evriminin açıklanması [North, 1991: 98] şeklinde ortaya koymuştur.

Diğer taraftan; sendikalar, devlet, ordu, dini organizasyonlar ile kurullar vb. kurumların büyümedeki rollerinin irdelenmesi de neoklasiklerin kalkınmayla ilgili konuları dikkate almasına yol açmıştır. Standart tam rekabet teorisine göre uzun bir süre için kurumlar ekzojen veri olarak kabul edilmiş olup, bu onların veri olarak kabul edilmesi zaruriyetini ve onlara ekonomik analizin uygulanamayacağı düşüncesini beraberinde getirmiştir. Bu nedenle de ekonomik muhakemenin kapsamı dışında tutulan kurumların analizi, sosyoloji ya da siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin kolektif kategorilerle ilgilenen diğer disiplinlerine bırakılmıştır. Bununla birlikte, iktisatçılar yakın zamanlardan itibaren kurumları genel denge modellerin tam içine yerleştirmeye ve bunların davranışlarına standart ekonomik analizi uygulamaya başlamışlardır (Herrera, 2006: 44).

Kalkınma iktisadının gündelik yaşamdaki uygulama alanları boyutu bağlamında ise; gerek ulusal gerekse de uluslararası konjonktürden kaynaklanan dinamiklerce belirlenen iktisat politikalarının, disiplinin teorisinde de görülen iki kutuplu anlayış tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Daha açık bir ifadeyle; müdahalecilik veya serbesti taraftarı iktisat ekolleri, kalkınma idealinin hayata geçirilmesi ve “Sanayileşme = Kalkınma” formülü dâhilinde tarımsal ağırlıklı ekonomilerin, sanayi ve hatta hizmetler sektörlerinin önderliğindeki bir yapıya dönüştürülmesini öngören iktisat politikaları için birbirinden farklı iki temel strateji/yol haritası geliştirilmiştir.

Bunlardan birincisi, korumacı ekolün “İthal İkameci”, ikincisi de serbesti taraftarı ekolün “İhracata Dayalı” sanayileşme stratejileridir.

Söz konusu stratejinin XX. Yüzyıldaki köklerinin, 1929 Büyük Buhranı dönemine kadar uzandığı söylenilebilecektir. Bu dönemde tarımsal ürünlerin fiyatlarında sınai mamul fiyatlarına kıyasla yaşanan yüksek düşüşler, çoğunlukla zirai ürün ihraç eden az gelişmiş ülkelerin yaptıkları ihracatın reel alım gücünü ciddi oranda zayıflatmıştır. Ortaya çıkan bu fiili durum, az gelişmiş ülkelerin ağırlıklı bölümü temel tüketim mallarından oluşan sınai ürün ithalatı kapasitelerinde meydana gelen daralmalara çare bulunması zaruriyetini beraberinde getirmiştir. Bu zaruriyetin de etkisiyle geliştirilen ithal ikameci sanayileşme stratejisinin özünü, sanayi ürünlerinin ithalat yerine, kurulacak yerli sanayi tarafından gerçekleştirilecek üretimle karşılanması [Eser, 1993: 61–62] teşkil etmiştir. Bu dönemde karşı karşıya kalınan zorunlulukların baskısı altında gerçekleştirilen atılımlar sayesinde; koruma duvarları arkasında, yaygın (ve eskiden ithal edilen) sınai tüketim mallarından (üç beyazlar olan un, şeker ve kumaştan) başlayan ithal ikameci yatırımlar, XX. Yüzyılın ilk yarısında Üçüncü Dünya ülkelerinin birçoğunda ilk sanayileşme hamlelerini oluşturmuştur [Boratav, 2009: 64]. Bu döneme kadar az gelişmiş ekonomilerin

lokomotifi konumundaki tarım sektörü ise; krize çare olması amacıyla yürürlüğe konulan tedbirlerden nasibini yeterince alamaması nedeniyle adeta “kriz savcısı” [Başkaya, 1986: 65] işlev üstlenmiştir. Büyük Buhran’ın iktisat literatürüne armağanı olan Keynesyen okul; istisnai nitelikte olduğunu öne sürdüğü kısa süreli tam istihdam dönemi dışında kalan diğer tüm zamanlar boyunca eksik istihdam konumunda bulunduğunu kabul ettiği ekonomilerin, toplam talep yetersizliğine bağlı olarak genellikle kendiliğinden tam istihdama ulaşamayacağını savunmuş ve bu düşünceden hareketle de toplam talebin artırılmasına yönelik müdahaleci devlet politikalarını savunmuştur.

Bu dönemlerde, Büyük Bunalıma karşı en ilgi çekici mücadele programları geliştiren ülkelerden biri de Amerika’dır. Bilindiği gibi 1933 yılında Başkan seçilen Franklin Delano Roosevelt, uyguladığı New Deal Politikasıyla ülkesini bunalımdan çıkarmış ve bunun sonucu olarak, Amerikan tarihinde ilk kez, arka arkaya dört kez başkanlık seçimini kazanmıştır. ... New Deal, esas olarak Amerika’da tüm geleneklere ve egemen düşünceye ters düşecek şekilde devletin yukarıdan ekonomik yaşama müdahalesi biçiminde tanımlanabilir [Şaylan, 2003: 91–92].

Yurt dışından ithal edilen malların alınacak koruyucu ve teşvik edici önlemlerle yurt içinde gerçekleştirilen üretimle ikamesi prensibine dayanan ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ana hatları itibarıyla üç aşamada hayata geçirilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda; stratejinin birinci aşamasında tüketim mallarının, ikinci aşamasında ara malların, üçüncü aşamasında da sermaye/yatırım mallarının ikamesi hedeflenmiştir. Üretimin ana hedefinin iç piyasalar olması ve kamu sektörünün ekonomik yaşama giderek artan oranda ve teferruatlı müdahalelerde bulunması, söz konusu stratejinin temel karakteristik özellikleridir. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin iki ana özelliği, devletin ekonomik yaşama giderek artan ve ayrıntılı bir durum alan müdahalelerde bulunması ve iç pazara odaklanmasıdır. Bu çerçevede; yerli sanayinin dış rekabetten korunması amacıyla gümrük vergisi oranlarının yükseltilmesi, kota uygulamaları getirilmesi, yerli paranın suni olarak reel değerinin üzerinde tutulması, katlı kur ve negatif reel faiz vb. para politikası enstrümanlarının hayata geçirilmesi, bazı temel mal–hizmetlerin üretimini ve dağıtımının bizzat kamu sektöründe gerçekleştirilmesi, sanayileşme sürecini ve kaynak dağılımını kontrol eden bürokratik mekanizmalar geliştirilmesi, çalışma yaşamına ve ücretlilik ilişkilerine yönelik yasal/kurumsal düzenlemeler yapılması vb. korumacı/müdahaleci icraatlar ile ekonomik gidişatın yol haritasını teşkil etmek üzere kalkınma planları hazırlanarak tavizsiz biçimde uygulanması türünden uygulamalar ithal ikameci sanayileşme stratejisinin ayırt edici karakteristiklerini teşkil etmiştir.

Diğer taraftan, hem bütün mal ve hizmetleri üretebilen, hem de yabancı sermaye ile teknolojiye bağımlılığı sınırlı olan tam anlamıyla çeşitlendirilmiş modern bir ulusal ekonomi oluşturulmasının, kalkınma iktisadı bağlamında ortaya konan temel hedef konumuna yükselmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir. Bunun için de, üretim kapasitesinin, köktenci bir değişim sürecine tabi tutularak makine üreten makineleri, yani sermaye mallarını imal edebilir hale getirilmesi gerektiği ileri sürülmüştür [Aydın, 1999: 3–4].

Bahse konu stratejinin tüketim mallarının ikamesine ağırlık veren erken aşamalarında, geniş ölçüde pazarı bulunan, hammadde temini için ithalat ve ileri teknoloji gerektirmeyen tüketim mallarının yurt içinde üretilmeye başlanması sayesinde, önemli ölçüde döviz tasarrufu sağlanarak yüksek birikim ve büyüme hızlarına erişilmiştir. Ancak; ilerleyen aşamalarda iç pazara yönelik üretimin doygunluğa ulaşması/dinamizmini kaybetmesi, daha ileri teknoloji ve daha çok sermaye gerektiren bir üretim evresine geçilmesi, daha fazla ithal menşeli girdi ihtiyacı ortaya çıkması dolayısıyla dışa bağımlılığı arttırması, ihracat için üretim yapılmaması nedeniyle ilave ithalat için gereken dövizin temin edilememesi, bu açmazın aşılması amacıyla başvurulmuş dış borçlanma yönteminin ülkeleri borç batağına sürüklemesi vb. belli başlı nedenlerden ötürü, ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulamalarında azımsanamayacak sayıda tıkanmayla sonuçlanan vaka tecrübe edilmiştir.

Söz konusu vakalar ve 1970’li yıllarda ortaya çıkan yeni krizlerden çıkış arayışları, kalkınma hedefine ulaşılması amacıyla uygulanan iktisat politikalarını şekillendiren ikinci bir stratejiyi ülkelerin gündemine taşınmıştır. Krizlerin temel nedeni olarak ekonominin doğal işleyiş süreçlerine devlet müdahalelerini gösteren liberal ekol savunucuları, çözüm önerilerinin odağına ekonomileri krize sürükleyen her türlü müdahalelerin bertaraf edilmesini koymuşlardır. Diğer taraftan; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin, ulusal sınırlar dışına taşarak Dünya geneline yayılması [Erbay, 1998 :170] olarak tanımlanan küreselleşme olgusu, başta ekonomi alanı olmak üzere karşılıklı bağımlılıkların arttığı, sınırların ve engellerin gittikçe ortadan kalkmaya başladığı, mukayeseli üstünlüklere göre ülke veya bölge değil, Dünya ölçeğinde uzmanlaşmanın esas alınmasını beraberinde getirmiştir. Söz konusu iki olgu arasındaki karşılıklı etkileşiminin yarattığı olumlu konjonktür ile birlikte “İhracata Dayalı Sanayileşme Stratejisi” olarak tanımlanan model, pek çok ülkede yaygın uygulama alanı bulmuştur.

İhracata dönük büyüme stratejisi, sanayileşme ve büyüme için gerekli dürtülerin iç talepten çok dış talepten, yani mal ve hizmet ihracından geldiği bir iktisadi yapılanmadır

[Kazgan, 1988: 83]. Bir başka deyişle; bu stratejinin ayırt edici özelliklerini, üretimin iç değil dış piyasaların şartları göz önünde bulundurularak yapılması, iktisadî yapının liberalleştirilmesi ve gerçekçi bir fiyat mekanizmasının işleyişi için gerekli kuralların ege-men kılınması teşkil etmektedir.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisinin temel felsefesi uyarınca ilk aşamada yurtiçi talebin çeşitli makro araçlarla düzenlenerek bir arz fazlası elde edilmesi ve bunun Dünya pazarına ihraç edilmesi ..., ikinci aşamada arz fazlasının sürekliliğinin sağlanarak bu fazlanın uluslararası piyasalara arz edilebileceği bir yeniden yapılanmaya gidilmesi ..., üçüncü aşamada ise; sanayide yeniden yapılanmayı sağlayacak politika araçlarının dev-reye sokulması [Çelebi, 1991: 21–38] öngörülmektedir.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin erken aşamalarında olduğu gibi ihracata dayalı modelin de başlangıç aşamalarında, ekonominin atıl durumdaki üretim imkânlarının ak-tivasyonu suretiyle kapasite kullanım oranlarının yükseltildiği, fiyatların reel seviyelerine çekilmesi politikası çerçevesinde temel mal/hizmetlere zam yapıldığı ve sübvansiyon-ların kaldırıldığı, doğrudan ve dolaylı ihracat teşviklerinin yürürlüğe konduğu, ithalatın serbestleştirildiği, yerli paranın konvertibilitesi için yüksek oranda devalüe edildiği ve sürekliliğinin sağlanması için günlük ayarlamalara dayalı esnek kur politikasına geçildi-ği, tasarrufların teşviki amacıyla yüksek faiz politikası izlendiği ve iç talebin kısılması amacıyla düşük ücret politikasının benimsendiği görülmektedir.

Bununla birlikte; ihracata yönelik sanayileşme stratejisini uygulayan ülkelerde, tasarrufların yatırımdan ziyade kamunun finansman açıklarının kapatılmasına kanalize olması nedeniyle sürecin ekonominin işleyişi üzerinde etkili bir rantıye kesimin ortaya çıkmasını beraberinde getirebildiği, ciddi bir maliyet enflasyonuna yol açılabildiği, devalüas-yon–enflasyon sarmalının kronikleşebildiği, ekonomilerin borç batağına saplanabildiği ve iflasın eşiğine gelebildiği, gelir dağılımının çiftçiler ve ücretli çalışanların aleyhine bozulabildiği, ekonomilerin dış piyasalardaki olumsuzluklar karşısında son derece kırıl-gan bir yapıya bürünerek krizlere sürüklenebildiği görülmüştür.

4. Kalkınma İktisadının Son Çeyrek Asırdaki Gelişim Süreci

II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan çeyrek aşırı aşan süreçte gerek gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş/gelişmekte olan ülkeler arasında karşılıklı menfaatlerin uyuşması ve gerekse de sözü edilen bloklar içinde/arasında birliktelik ve uyum içerisinde hareket etme eğili-minin etki ettiği müspet konjunktür, kalkınma iktisadının da gelişimine ivme kazandır-

mıştır. 1970'li yılların ilk yarısında baş gösteren stagflasyonun beraberinde getirdiği iktisadî kriz ve akabindeki neoliberal karşı devrim ise; kalkınma iktisadı için bir anlamda çöküşün başlangıcını hazırlamıştır. Kalkınma iktisadının misyonunu tamamladığı yönündeki tezler, disiplinin kurucuları arasında yer aldığı kabul edilen Albert Otto Hirschman başta olmak üzere [Hirschman, 1981: 1–24] saygın ekonomistler tarafından yüksek sesle dile getirilmiş ve hatta disiplinin öldüğü dahi öne sürülmüştür [Seers, 1979: 707–719]. Bu yaklaşım da kalkınma iktisadının 1970'lerin sonlarından itibaren yaklaşık 10 yıllık bir dönem boyunca sessizliğe bürünmesine yol açarak akademik, politik ve entelektüel çevrelerin gündeminden önemli ölçüde düşürmüştür. Bahse konu yaklaşım, özellikle de kalkınmaya yön veren gelişmiş ülkeler bloğu üzerinde etkili olmuştur.

Bununla birlikte; gerek Dünya nüfusunun gerekse de yerküre topraklarının yarısından fazlasını kaplayan gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorununun, sözü edilen eğilime ayak uydurarak ortadan kalkacağı elbette ki mümkün değildir. Bu realiteye paralel olarak bir anlamda başarısızlık olarak addedilen bu durum, kalkınma iktisadının sorunsalının yeniden tanımlanması, açmazları ortaya konularak çözüm alternatifleri geliştirilmesi, gelişen şartlara uyumu, entegrasyonu ve dönüşümü, içeriği ve sınırları netleştirilerek yeniden teorileştirilmesi arayışlarını da eş zamanlı olarak beraberinde getirmiş, disiplini yeni bir yöne kanalize etmiştir.

Nitekim; kalkınma iktisadının son çeyrek yüzyıl içerisindeki evrim sürecine büyüme ve iktisat tarihi perspektifinden yaklaşan Ünsal, büyüme teorisinin gelişim sürecinde büyümenin temel belirleyicilerini araştıran dördüncü aşamasında ulaşılan sonuçlar izlenerek büyümenin coğrafya, entegrasyon, kültür ve kurumlar gibi dört temel belirleyicisi olduğuna işaret etmiştir. Adı geçene göre söz konusu temel belirleyicilerden coğrafya unsurunda, doğal kaynakların, iklimin, topografyanın ve ekolojinin yaklaşık belirleyiciler üzerindeki (büyüme üzerindeki) etkileri irdelenmekte iken, entegrasyon–ticaret unsurunda mallar ve sermaye–emek girdileri üzerinden uluslararası ticarete katılmanın yaklaşık belirleyiciler üzerindeki (büyüme üzerindeki) etkileri incelenmektedir. Buna karşılık kültür unsurunda, toplumda hüküm süren değerlerin, davranışların ve inançların yaklaşık belirleyiciler (büyüme üzerindeki) etkileri araştırılmaktadır. İktisatçıların 1990'ların ortalarından itibaren coğrafya–entegrasyon–kurumlar ve kültür unsurlarının büyüme üzerindeki etkilerini incelemenin – dördüncü dalganın iki önemli sonucu olmuştur. Her şeyden önce, 1950 – 1980 döneminde var olan büyüme teorisi – kalkınma iktisadı ayrımı (gelişmiş ülkelerdeki büyüme olgusunu inceleyen iktisadi analiz ile az gelişmiş ülkelerdeki yapısal dönüşüm olgusunu inceleyen iktisadi analiz ayrımı), önemini ve anlamını

bir ölçüde kaybetmiştir. Ayrıca iktisat tarihi ile büyüme teorisi arasında yakın bir ilişki ortaya çıkmıştır [Ünsal, 2007: 30].

1970’li yıllardan itibaren yaşanan gelişmeleri, kalkınma iktisadın güç yitirisi olarak değerlendiren ve sebebini o yıllardan itibaren liberal görüşlerin güçlenmesine bağlayan Weisskopf gibi iktisatçılar olduğu gibi, bunu bir güç yitirisi olarak değil de, az gelişmiş ülke sorunlarının farklı disiplinler, örneğin 32 alt disiplin altında incelenmeye başlanmasına, kısaca, kalkınma iktisadına olan ilgide meydana gelen değişmelere bağlayan Theofanides gibi iktisatçılar da vardır. Theofanides, bu durumu, kalkınma iktisadının başkalaşımı (metamorphosis of development economics) olarak adlandırmıştır. Bu yüzden, Theofanides, kalkınma ekonomisinin içeriği ve yapısındaki değişimin, bir önem kaybediş olarak değil de, daha kapsamlı ve çok disiplinli olmaya doğru bir eğilim olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüştür [Kaynak, 2009: 44–45].

Ruttan ise; 1980’lerin ortalarından itibaren, kalkınma iktisatçılarının kalkınma alanında çalışan diğer nomotetik sosyal bilimlerin – antropoloji, sosyoloji ve siyaset bilimi – bilginlerinden neler öğrenmeleri gerektiğini daha derinlemesine araştırmaları için dizayn edilmiş bir araştırma ve redaksiyon programı başlatmıştır. ... Model, kaynak donatılarının, kültürel donatıların, kurumların ve son zamanlara kadar teknolojinin ekzojen gibi muamele gördüğü geleneksel genel denge modelinin ötesine geçmektedir. Bununla birlikte, uzun dönem ekonomik ve sosyal kalkınma araştırılır iken, bir takım değişkenler arasındaki ilişkiler en azından kısmen endojen gibi işlem görmelidir. Şablon modelin bir avantajı, kaynak donatıları ve teknik değişim alanlarının belirlenmesine yardımcı olan boyutunun görece kuvvetli olmasıdır. Fakat kültürel donatılar ile teknik veya kurumsal değişim arasındaki ilişkileri modelleme ve test etme kapasitesi ise nispeten zayıftır. Modelin ikinci bir avantajı, kaynak ve kültürel donatılardaki değişiklikler ile teknik ve kurumsal değişimdeki muhtelif kaynakların rolünün açıklanmasında iktisatçıların ve diğer sosyal bilimcilerin katkılarının tespitindeki kullanışlılığıdır [Ruttan, 2001: 15–16].

İnsani kaygıları merkeze yerleştiren bütünüyle yeni bir iktisat/felsefe inşa eden Amartya da, bunu en katı teorik koşulları tatmin etmek suretiyle gerçekleştirmiş olup, bu çalışmasını iktisatçıların pek çok çağdaş ilgi alanlarını baypas ederek yapmıştır. Bu nedenle de o bir makroekonomist ya da mikroekonomist olarak sınıflandırılmamaktadır. Amartya Sen sermaye teorisi, Keynesyencilığı karşısına alan parasalcılık, paranın dahil olduğu veya olmadığı Walrasyan veya Neo – Walrasyan denge, Sraffa ve müşterek üretim ve hatta Marksist ekonomi ile değer hakkındaki anlaşmazlıklar üzerindeki tartışma-

lardan kaçınmıştır. Adı geçen, Arthur Lewis, Peter Bauer, Theodore Schultz veya Hla Myint tarzında geleneksel bir kalkınma iktisatçısı da değildir [Desai, 2001: 221].

Diğer taraftan kalkınma ekonomisi, 1980'lerin sonlarında daha "bilimsel" terimler dahilinde yeniden formüle edilmesi sayesinde tekrardan yükselmeye başlamıştır. Bazı iktisatçılara göre fikir babalarının daha dik durabilmiş olmaları halinde meydana gelmeyeceği öngörülen kalkınma iktisadının gerçekleşen önceki çöküşü oldukça acıdır. Ünlü neoklasik iktisatçı ve New York Times köşe yazarı Paul Krugman bu düşünceyi şu şekilde ortaya koymuştur: "Murphy ve diğerlerinin Büyük İtiş Teorisi'nin sunumuna baktığımda (kalkınma iktisadının dirilişine yardımcı olmuştur), kendimi kalkınma teorisindeki uzun süreli, ani ve hızlı düşüşün gerçekten gerekli olup olmadığını merak ederken buldum. Model oldukça basittir: üç sayfa, iki denklem ve bir diyagram". Bu ifade, 1943'te Paul Rosenstein-Rodan tarafından "Büyük İtiş" in formüle edilmesi ile 1989'da Kevin M. Murphy, Andrei Schleifer ve Robert W. Vishny tarafından yapılan formülasyon arasındaki yarım yüzyıllık kalkınma iktisadı tarihi bağlamında, Krugman'ın "kalkınma iktisadının düşüşü ve yükselişini" nasıl özetlediğini ortaya koymaktadır. Bu göstergeler doğrultusundaki katıyet eksikliği nedeniyle, "yüksek kalkınma teorisi"nin "zafer günleri" sadece 15 yıl sürmüş ve 1958'de Albert Hirschman'ın "Ekonomik Kalkınma Stratejisi" adlı eserinin yayımlanması ile birlikte sona ermiştir. Krugman'a göre kalkınma teorisi, yeniden formülasyonuna kadar, "bazı harika yazıları ve ilham veren içgörülerini" bulunan, ancak temel varsayımlarını matematiksel olarak modelleyemeyen ortalama bir literatürden fazla bir şey değildi. Bu yüzden de entelektüel açıdan çıkmaza girmişti. Krugman ile diğerlerinin artan verimler veya dışsallıklar (iktisatta "dışbükey-sizlik" olarak adlandırılmaktadır) gibi kavramların neoklasik paradigmaya entegre etmeyi başarmalarına bağlı olarak kalkınma teorisinin bir yeniden doğuşu tecrübe etmesi ve bilimsel statü kazanması ancak 1980'lerde mümkün olabilmiştir [Herrera, 2006: 39].

Dönem içerisindeki bir başka kayda değer katkıyı ise Brezilyalı iktisatçı Furtado sağlamış olup, iktisaden az gelişmiş ülkelerin konularına ve durumlarına yönelik neoklasik marjinalist analiz uygulamalarına eleştirel bir bakış sergilemiştir. Teknolojik homojenliğin altını çizen, ancak bu ülkelerin gerçeklikleri ile uyuşmayan marjinalist teorilerin varsayımlarına işaret eden Furtago, XIX. Yüzyılın erken dönemlerinde başlayan sanayileşmelerinin tarihsel deneyimlerinin günümüzde yinelenmesi beklenen kalkınmalarının ulaştığı içeriği sorgulamıştır. Eski ekonomilerin genellikle son derece eşitsiz gelir dağılımı şablonları tarafından karakterize edildiğini ve bugünlerde onların kalkınmasının günümüzün daha gelişmiş ekonomilerinin başlangıçta gösterdikleri büyümeden daha ileri

ve dinamik bir teknolojik içerikle gerçekleştiğini hatırlayan adı geçen, günümüzün geri kalmış ülkelerinin genellikle küçük ve yavaş büyüyen iç piyasalar – onların sanayileşmesini daha zor kılan ve sürekli olarak onların ödemeler dengesine baskı yapma temayülü göstermektedir – tarafından engellenmeye meylettiğini göstermiştir. Ona göre bu problemler yalnızca, neoklasik iktisatçıların çoğunluğunun kulaklarında lanetli olarak çınlayan bir öneri olan ekonomiye aktif devlet müdahaleleri vasıtasıyla çözülebilir niteliktedir [Szmreca'ny, 2005: 691–692].

Sonuç

İktisat literatüründe ayrı bir branş olarak ortaya çıktığı II. Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar geçen süreç içerisinde, kalkınma iktisadının ağırlıklı olarak az gelişmişlik olgusu, bu olgusal durumla ilgili tespit kriterleri, nedenleri ve çözüm önerileri üzerinde durduğu ve konjonktürel gelişmelerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir.

Bu bağlamda, az gelişmişlik olgusunun nedenlerinin açıklanması amacıyla geliştirilen “Yoksulluğun Kısır Döngüsü” konsepti, söz konusu ülkelerde arz, talep ve insan verimliliği bakımından mevcut olan kısır döngülere vurgu yapmaktadır. Kişi başına düşen gelirin niçin arttırılamadığı sorusundan hareket eden bu yaklaşıma göre az gelişmişlik ile yoksulluk birbirlerini tetikleyen ve sarmal yaratarak çözümleri güçlendiren unsurlardır. Tasarruf–yatırım, talep–yatırım ile gelir–verimlilik ilişkilerindeki handikaplar tarafından ortaya çıkarılan ve topyekûn ele alınmadığı zaman az gelişmişlik çemberinin kırılmasına yol açan söz konusu unsurların kalıcı olarak ortadan kaldırılması için, ekonomik, teknolojik ve sosyal az gelişmişlik nedenleri ile birlikte ele alınması gerektiğine işaret edilmiştir [Sevindirici, 1997: 49–81]. Ragnar Nurkse da kısır döngü tezinde konuyu benzer bir yaklaşımla ele almıştır. Nurkse'ye göre; kişi başına düşük reel gelir, düşük verimlilik demektir; düşük verimlilik kişi başına kapital kullanımının yetersizliğiyle ilgilidir; kapital yetersizliği, tasarruf kapasitesinin yetersizliğinden doğar; kişi başına düşük reel gelir de düşük tasarruf kapasitesini açıkladığına göre, bu toplumlar tasarruf kapasitesi açısından, içinden çıkılmaz bir çember içerisinde. Diğer taraftan yatırım dürtüleri piyasanın genişliğiyle sınırlıdır; piyasanın genişliğini belirleyen başlıca etken, satın alma gücüdür; bu da AGÜ' de düşük verimlilik dolayısıyla zayıftır; düşük verimlilik, üretimde kullanılan kapitalin azlığı; bu sonuç da hiç olmazsa kısmen, düşük yatırım dürtüsüyle ilgilidir. Kapital arzı, tasarruf kapasitesi ve arzusu; kapital talebi, yatırım dürtüsüyle belirlendiğine göre, kapital teşekkülünün, hem arz hem talep yönünde, bir kısır döngü var-

dır. Kısacası bir ülke fakir olduğu için fakir kalır. Nurkse kuramı da az gelişmiş ülkelerin ancak sanayileşme ile kalkınabileceklerini, sanayileşmenin de bütün sanayi dallarında hep birlikte gerçekleştirilmesi gereken dengeli bir gelişmeyle sağlanabileceğini savunan bir kuramdır. Nurkse'ye göre az gelişmiş ülkeler ihracat için hammadde üretiminden vazgeçmelidirler, kendi ürettiklerini de iç pazarda satmalı ve ihraç etmemelidirler. Özel kaynaklardan ve devletten yatırımlar sağlamalıdır. Az gelişmiş ülkeler ancak bu şekilde planlı ve dengeli bir kentleşmeyle kalkınabilirler. Hammadde ve yarı mamul üretimi onları büsbütün yoksulluğa düşürür [Dülgeroğlu, 1999: 27].

Diğer taraftan; Dünya geneline yayılan küreselleşme dalgasına paralel olarak devletin ekonomideki ağırlığının azalması ve özel sektörün ekonominin lokomotifi konumuna yükselmesi, kalkınma hedefinin gerçekleştirilmesinde de özel sektörü ön plana çıkarmıştır. Tasarrufların ve temin edilen diğer fonların yatırıma ve dolayısıyla da istihdama dönüştürülmesi misyonu ve iktisadi kalkınmayı simgeleyen kriterlerin yerine getirilmesi özel sektöre üstlenilmiş, devletin rolü ise yol göstericiliğe/kılavuzluğa indirgenmiştir. Üstlendikleri sosyal içerikli projelerde kayda değer bir artış gözlemlenen özel sektörün, Dünya ölçeğindeki mukayeseli üstünlükler baz alınarak, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşma dâhilinde küresel pazarlar için gerçekleştirdiği üretim artışının topyekûn kalkınmayı beraberinde getireceği varsayılmıştır. Kalkınmanın ölçülmesi amacıyla da kişi başına GSMH verilerinin yanı sıra satın alma gücü paritesi ve insani gelişim endeksi gibi bazı kriterlerin ve milletler arası teşkilatların etkin bir şekilde işin içine katılmış, uluslararası kabul gören kalkınmışlık ölçütleri geliştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmıştır.

Netice itibarıyla, kalkınma iktisadî bağlamındaki son trendin; ekonomik kalkınmanın salt iktisadî faktörlerle değil, iktisadî kalkınmayı doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyen politik, psikolojik ve kültürel faktörler ile bunlar arasındaki çift yönlü/karşılıklı etkileşimin hesaba katılmasından geçtiği rahatlıkla söylenilebilecektir.

Diğer taraftan, günümüz itibarıyla; 2003–2004 yıllarından itibaren piyasalarda görülmeye başlanan emarelerle birlikte “Global Ekonomik Türbülans” tabiri ile anılmaya başlanan, 2007 yılı ortalarında ABD emlak piyasalarında baş göstermesini müteakip mali sektöre sirayet eden, 2008 Eylül ayında Lehman Brothers gibi dev finansal kuruluşların iflâsı ile kötüye giden, finansal piyasalardaki ciddi sarsıntının reel sektörü etkisi altına alması ile birlikte derinleşen ve küreselleşme olgusu sayesinde hızla tüm Dünyayı saran bir “Küresel İktisadî Kriz” süreci yaşanmaktadır. Bu dönemde, kimi ülkelerin krizden çıkış yolu olarak gördüğü ihracat öncülüğünde ekonomik iyileşme seçeneği, tüm dünya-

nın ekonomik yavaşlama yaşadığı böyle bir dönemde çözüm olamamıştır. Diğer bir çözüm yolu olan para politikası ise, finansal krizlerin doğal yapısı gereği parasal aktarım mekanizmasının zayıflaması ile birlikte kısa dönemde beklenen etkiyi göstermekten uzak kalmıştır. Ayrıca, birçok ülkede Küresel Krizin daha başında zaten parasal genişleme seçeneği kullanılmış ve merkez bankalarının politika faiz indirimleri açısından hareket alanları oldukça daralmıştır. ... Bu dönemde Dünyanın 1929 Büyük Bunalımına kıyasla, Küresel Krizde hem para hem de maliye politikası uygulamalarında daha hızlı ve etkili davrandığı görülmektedir. Bununla birlikte, para politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkinliğinin, özellikle bu tip derin kriz dönemlerinde azaldığının vurgulanması, kısa dönemde maliye politikalarının krizlerin en iyi çözümü olduğu yönündeki geleneksel Keynesyen görüşe güç kazandırmıştır [Bocutoğlu ve Ekinci, 2009: 67, 80].

Bunun yanı sıra; küresel ekonomik krizden nispeten daha ağır yaralı çıkan gelişmiş ülkeler bloğunun, önümüzdeki dönemde telafi politikalarına ağırlık vermek durumunda kalacakları, kamu harcamalarını kısacakları ve tasarrufa yönelecekleri, buna karşılık krizi görece daha hafif hasarla atlattıkları söylenilebilecek olan başta BRIC-S bloğunun (Brezilya, Rusya Federasyonu, Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Güney Afrika Cumhuriyeti) Dünya ekonomisindeki payı, ağırlığı ve karar alma süreç/mekanizmalarındaki etkinliğinin artacağı öngörülmektedir. Bu projeksiyondan hareketle; gelişmekte olan ülkelerin çok daha hızlı büyüyecekleri, büyümenin iç dinamiklerin öncülüğünde/iç piyasaya dayalı gerçekleşeceği söylenilebilecektir.

Öte yandan; kalkınma ekonomisinin mikro ve makro kalkınma iktisatçıları arasında bölündüğüne işaret eden Rodrik, bu iki ekolün birleştirilmesine yönelik arayışlara işaret etmekte olup [Rodrik, 2008: Erişim: Temmuz 2011], bahis konusu edilen bu çabalar da kalkınma iktisadının yakın geleceğinde yaşanması muhtemel gelişmelere ışık tutmaktadır.

Netice itibarıyla sözü edilen çağdaş eğilimlerin de Dünya siyasi ve ekonomik yaşantısında ağırlığı artan gelişmekte olan ülkelerde kalkınmacı ve eski ölçülerde olmasa dahi küresel ekonominin gerekleri doğrultusundaki sektörlere yönelik korumacı/müdahaleci bir dalganın fitilini ateşlemesi ihtimal dâhilinde görülmektedir.

Sonuç itibarıyla; küreselleşme sürecinin yoğunlaştığı 1980'li yıllardan sonra oluşan bu yeni koşullarda az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devletin kalkınma sürecinde etkin rolü kuramsal ve pratik alanlarda zayıfladığı [Tüylüoğlu, 2004: 258], bununla birlikte; kalkınma iktisadının içeriğinde sürdürülebilir kalkınma konsepti ile eş zamanlı yaşanan dönüşüm/başkalaşımın önem arz ettiği, analizlere dahil edilmeyen sosyo-politik,

kültürel ve coğrafya, ekoloji, tarihsel gelişim vb. faktörlerin göz önünde bulundurulmaya başlandığı görülmektedir.

Kalkınma iktisadı, küreselleşme olgusuna ayak uyduramamış ve bu nedenle gözden düşmüş, hatta ve hatta kalkınma iktisadının sonunun geldiği dahi iddia edilmiştir. Ancak son on yılda kalkınma iktisadının sona erdiğini savunan savlar karşısında, disiplinin evrim geçirdiği, başkalaştığı ya da değişime uğradığı yönündeki görüşler gün geçtikçe güç kazanmıştır. Başta Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin sergilediği ekonomik performans da bu bloğun kalkınma sorunlarını ve dolayısıyla da kalkınma iktisadının yıldızının yeniden parlamaya aday olduğunu göstermektedir.

Kalkınma iktisadının büyük ölçüde gelişmekte olan ülkelerin performansı ile doğru orantılı olan yakın gelecekteki konumunun, disiplinin küreselleşmeye ve neoliberalleşmeye uyum çabalarının başarısı ile matematikselleştirme hamlesi yüzünden gündelik yaşamla bağının koptuğuna yönelik eleştirilerin bertaraf edilmesi ve Dünyanın gerçekleri ile yeniden bağdaştırılmasına yönelik arayışlardan alacağı destek doğrultusunda şekilleneceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akel, Gökçe (2006), Maliye Politikasının İktisat Politikası İçindeki Yeri, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, İzmir,
- Avrupa Komisyonu Türkiye Delegasyonu (2008), "Sürdürülebilir Kalkınma", Birinci Baskı, AB Türkiye Görünüm, Sayı: 12, Ankara,
- Aydın, M. Kemal (1999), "Ulusal Kalkınmacılıktan Küreselleşmeye", Bilgi Dergisi, Değişim Yayınları, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul, s. 1-23,
- Ayto, John (1993), Dictionary Of Word Origins, Arcade Publishing Inc., New York,
- Balcı İzgi, Berna ve ÖZPOLAT, Aslı (2008), "Küreselleşen Devletin Değişen Rolü Ve Sanayileşme Üzerine Tartışmalar", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 2, Gaziantep, s. 229-240,
- Barnhart, Robert K. (1995), The Barnhart Concise Dictionary Of Etymology, Harper Collins Publishers, New York,
- Başkaya, Fikret (1986), Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi: Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birinci Baskı, Birlik Yayınevi, Ankara,
- Başkaya, Fikret (2005), Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü, Beşinci Baskı, Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları, No: 44, Ankara,

- Berber, Metin (2006), İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Üçüncü Baskı, Derya Kitabevi, Trabzon,
- Bethell, Joan (2009), "Assessing Our Community's Assets", Economic Development Insight, Cilt: II, Sayı: 20, Greene County Daily World, Indiana, s. 1-2,
- Bilgin, Cevat (2006), "İktisatta Matematiksel Yaklaşım Sorunu", Sosyo Ekonomi Dergisi, Sayı: 2006/2, PEGEM Yayınları, Ankara, s. 69-84.
- Bocutoğlu, Ersin ve EKİNCİ, Aykut (2009), "Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası", Maliye Dergisi, Sayı 156, Ankara, s. 66-82,
- Boratav, Korkut (2009), Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007, Onüçüncü Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,
- Cameron, John (2000), "Development Economics, the New Institutional Economics and NGO's", Third World Quarterly, Cilt: 21, Sayı: 4, Routledge, Londra, s. 627-635.
- Connely, James ve SMITH, Graham (2003), Politics and the Environment: From Theory To Practice, Second Edition, Routledge, New York,
- Çelebi, Işın (1991), Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, E Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul,
- Çetin, Murat (2005), "Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, Kayseri, s. 1-14,
- Dede, Ayşegül (2009), AB Uyum Sürecinde Kalkınma Ajansları ve Mevlana Kalkınma Ajansı, Konya Ticaret Odası Yayınları, Konya,
- Desai, Meghnad (2001), "Amartya Sen's Contribution to Development Economics", Oxford Development Studies, Cilt: 29, Sayı: 3, Routledge, London, s. 213 - 223.
- Dinçer, Bülent, ÖZASLAN, Metin ve KAVASOĞLU, Taner (2003), İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003), Birinci Baskı, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2671, Ankara,
- Doğaner GÖNEL, Feride (2002), "Globalleşen Dünyada (Nasıl Bir) Sürdürülebilir Kalkınma", Birikim Dergisi, Sayı: 158, İstanbul, s. 72 - 80,
- Dulupçu, Murat Ali (2002), "Kalkınma İktisadi Üzerine Bazı Düşünceler", Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 1, Ankara, s. 31-52,
- DURUSOY, Serap, "Kalkınma Sürecinde STK'lar", Radikal Gazetesi, 04/05/2008, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklrDetay&ArticleID=852950&Date=16.03.2010&CategoryID=42>, (Erişim: Temmuz 2011),
- Dülgeroğlu, Ercan (1999), Kalkınma Ekonomisi, Dördüncü Baskı, Vipış Yayınları, Bursa,
- Ecemiş Kılıç, Sibel ve MUTLUER, Mustafa (2004), "Coğrafyada Ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi", Ege Coğrafya Dergisi, Cilt: 13, İzmir, s. 17-28,

- Emmerij, Louis (2006), "Hans Singer: The Gentle Breeze of Development Economics", *Development and Change*, Cilt: 37 Sayı: 6, Wiley and Blackwell, Lahey, s. 1379-1387.
- Eralp, Sibel Sezer (2006), *Avrupa Birliği Katılım Sürecinde Türkiye İçin Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları*, Birinci Baskı, Bölgesel Çevre Merkezi - REC Türkiye, Ankara,
- Erbay, Yusuf (1998), "Kavram Olarak Küreselleşme", *Yeni Türkiye*, 21. Yüzyıl Özel Sayısı-I (Sayı 19), Ankara, s. 168-173.
- Eser, Uğur (1993), *Türkiye'de Sanayileşme*, Birinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1988), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İkinci Baskı, Sosyal Yayınlar, İstanbul,
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (1989), *Türkçe Kökler Sözlüğü*, Birinci Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul,
- Flammang Robert A. (1979), "Economic Growth and Economic Development: Counterparts or Competitors?", *Economic Development and Cultural Change*, Cilt: 28, Sayı: 1, The University of Chicago Press, Chicago, s. 47-61,
- Frankel, Herbert S. (1953), *The Economic Impact on Under-developed Societies, Essays on International Investment and Social Change*, Basil Blackwell, Oxford,
- Gasper, Des (1995), "Kalkınma Ahlakı: Yeni Bir Alan mı? Yardım Ahlakına Özel Bir Atıfla, Kalkınma Ahlakının Kapsam ve Yapısına Bakış", *Piyasa Güçleri ve Küresel Kalkınma*, (Editörler: Renee PRENDERGAST ve Frances STEWART, Çeviren: İdil ESER), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 209,
- Gözcü, Alev (2008), "1929 Ekonomik Bunalımı Sonrasında Dünyada 'Yeni Türkiye' Algısı ve Türkiye'nin Ekonomik Arayışlarına İlişkin Saptamalar", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 16-17, İzmir, s. 273-289,
- Gülensoy, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu, Ankara,
- Güneşer Demirci, Aytül (2005), "Farklı Ülkelerde Bölge Kalkınma Ajansları", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir? Ne Değildir?*, Bölgesel Kalkınma Ajansları, Sosyal Bilimler Kongresi Tebliği, (Der. Menaf Turan), Paragraf Yayınları, Ankara,
- Gürlük, Serkan (2001), "Dünyada Ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 4, Bursa, <http://homepage.uludağ.edu.tr/~serkan/rural.pdf>, (Erişim: Temmuz 2011).
- Hafızoğulları, Zeki (2001), "Türkiye Cumhuriyeti'nin Düşünsel Temelleri-İzmir İktisat Kongresi", Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara,
- Harper, Douglas, "Development", *Online Etymology Dictionary*, <http://www.etymonline.com/index.php?term=development>, (Erişim: Temmuz 2011),

- Herrera, Rémy (2006), "The Neoliberal 'Rebirth' of Development Economics", *Monthly Review*, Monthly Review Foundation, New York, Cilt: 58, Sayı: 1, s. 38 - 50,
- Hirschman, Albert O. (1981), "The Rise and Decline of Development Economics", *Essays In Trepassing Economics to Politics and Beyond*, 1st Edition, Cambridge University Press, USA, p.p 1-24,
- Ingham, Barbara (1995), *Economics and Development*, First Edition, Mc Graw-Hill, London,
- Kalaycı, İrfan (2009), "Atatürk'ün Kalkınma Modeli (AKM): Günümüz Sanayisi İçin Kazanımlar", *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, Ankara,
- Kaynak, Muhteşem (2003), "Kalkınma İktisadının Kilometre Taşları ve Teknoloji", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 49, Ankara, s. 13-43,
- Kaynak, Muhteşem (2009), *Kalkınma İktisadı*, Üçüncü Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara,
- Kazgan, Gülten (1988), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, İkinci Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul,
- Klein, Peter G. (1998), "New Institutional Economics", *Encyclopedia of Law and Economics* (Editörler: BOUCKEART, Boudewijn ve DE GEEEST, Gerrit), Edward Elgar Publications, Cheltenham, s. 456-489,
- Korten, C. David (1987), "Third Generation NGO Strategies: A Key To People-Centered Development", *World Development*, Cilt: 15, Sayı: 1, Elsevier, Amsterdam, s. 145-159,
- Maç, Nazlı (2006), "Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye", *Konya Ticaret Odası Araştırma ve Etüt Servisi Araştırma Raporu*, Yayın No: 2006-117/76, Konya,
- Muehlinghaus, Sabine, WAELTY, Samuel and ELSASSER, Hans (2001), *Endogenous Development and Local Initiatives in Mountainous Communities in Switzerland*, University of Zürich
- Nadaroğlu, Halil (1994), *Mahalli İdareler*, Beşinci Baskı, Beta Yayınları, No: 548, İstanbul,
- Nişanyan, Sevan, *Online Etimolojik Sözlük*, <http://www.nisanyansozluk.com>, (Erişim: Temmuz 2011),
- North, Douglass C. (1991), "Institutions", *Journal of Economic Perspectives*, American Economic Association, Cilt: 5 Sayı: 1, Pittsburgh, s. 97-112,
- Onions, Charles Talbot (1996), *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford University Press, Hong Hong,
- Özgül, Ali (2002), "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat - 4 Mart 1923)", *İstanbul Kültür Üniversitesi Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, s. 109-124,
- Özen, Pınar (2005), *Bölgesel Kalkınma Ajansları*, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Uluslararası Politika Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara,
- Öztürk, Lütfü (2007), *Sürdürülebilir Kalkınma*, İmaj Yayınevi, Ankara,

- PERRY, Stewart E. (1999), "Some Terminology And Definitions In The Field Of Community Economic Development", *Making Waves*, Cilt: 10, Sayı:1, Canadian Center For Community Renewal, Port Alberni, s. 20 - 23,
- PAYTAS, Jerry, GRADECK, Robert ve ANDREWS, Lena (2004), *Universities and the Development of Industry Clusters*, Carnegie Mellon Center for Economic Development, Pittsburg,
- Rehan, G. M. ve MAHMOUD, H. S. (2011), "The Integration Between Transportation Solutions, Economic Development and Community Development as an Approach for Sustainability-A Case Study of Curitiba, Brazil", *World Academy of Science, Engineering and Technology*, Sayı: 73, New Mexico, s. 488-494,
- Rodrik, Danny (2003), "Growth Strategies", Harvard University, Cambridge, Massachusetts,
- Rodrik, Danny, (2008), "Re-Uniting Development Economics, Dany Rodrik's Weblog, http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2008/05/re-uniting-development-economics.html (Erişim : Temmuz 2011),
- Ruttan, Vernon W. (2001), "Imperialism and Competition in Anthropology, Sociology, Political Science and Economics: A Perspective from Development Economics", *The Journal of Socio-Economics* Sayı: 30, Elsevier, Amsterdam, s. 15-29,
- Seers, Dudley (1979), "The Birth, Life and Death of Development Economics", *Development and Change*, Cilt: 10 Sayı: 7, Wiley and Blackwell, Lahey, s. 707-714,
- Serrate, Oscar (1997), "Science for Sustainable Development, Technologies for Vital Rights", *An Assault On Poverty: Basic Human Needs, Sciences and Technology*, International Development Research Centre, First Edition, Canada, p.p. 147-184.
- Sevindirici, İbrahim (1997), *Geri Kalmışlığın Nedenleri ve Türkiye*, Birinci Baskı, Ayyıldız Yayınları, Ankara,
- Skeat, Walter, W. (1993), *The Concise Dictionary of English Etymology*, Wordsworth Editions Ltd., Hertfordshire,
- Szmrecsa'NYİ, Tama's (2005), "The Contributions of Celso Furtado (1920 - 2004) to Development Economics", *The European Journal of The History of Economic Thought*, Cilt: 12, Sayı: 4, s. 689-700,
- şaylan, Gencay (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İkinci Baskı, İmge Kitabevi, Ankara,
- şenses, Fikret (2004), "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı, Engel mi?", *Middle East Technical University Economic Research Center Working Papers In Economics*, Issue: 04/09, Ankara,
- Tanilli, Server (1993), *Devlet ve Demokrasi*, Yedinci Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul,

- Targetti, Ferdinando (2005), "Nicholas Kaldor: Key Contributions to Development Economics", *Development and Change*, Cilt: 36, Sayı: 6, Wiley and Blackwell, Lahey, s. 1185-1199,
- Toye, John (2009), "Herbert Frankel: From Colonial Economics to Development Economics", *Oxford Development Studies*, Cilt: 37, Sayı: 2, Routledge, London, s. 171-182,
- Turan, Şerafettin (2005), *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm): Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938), İkinci Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara,
- Türkkan, Erdal (1999), "Kısmi Ekonomik Liberalizm ve Güven Sorunu", *Yeni Türkiye (Liberalizm Özel Sayısı)*, Sayı: 25, Ankara, s. 3- 372,
- Tüylüoğlu, Şevket (2004), "Küreselleşme Sürecinde Kalkınma Politikaları ve Devletin Zayıflayan Rolü", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadî ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Isparta, s. 257-280,
- Uras, Atila ve ACAR, Alper (2008), "Sürdürülebilir Kalkınma", *Marmara Belediyeler Birliği Web Sitesi*, www.marmara.gov.tr/document/news/163/sunum.ppt (Erişim: Temmuz 2011),
- Uslu, Orhan (1990), "Sanayileşme Ve Kentleşmenin Getirdiği Çevre Sorunları, Sürekli Ve Dengeli Kalkınma Kavramı Açısından Bir Tartışma", *Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (29-30 Kasım 1989)*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayınları, Ankara, s. 62-81,
- Ünsal, Erdal M. (2007), *İktisadî Büyüme*, Birinci Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara,
- Yavilioğlu, Cengiz (2002a), "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Sivas, s. 59-77,
- Yavilioğlu, Cengiz (2002b), "Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Sivas, s. 49-70,
- YÜCEL, Fatih (2003), "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sağlanmasında Çevre Korumanın ve Ekonomik Kalkınmanın Karşılıklı ve Birlikteliği", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 11, Adana, s. 100-120,
- Develop, Dictionary.com, <http://dictionary.reference.com/browse/develop>, (Erişim: Temmuz 2011),
- "Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)", 01/07/2006- Resmi Gazete, Mükerrer Sayı: 26215, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (Erişim: Temmuz 2011),
- Silk Road Foundation (2010), "Turkey Looking For Investors In Eight Languages", *Silk Road Economy & Business Report (2010.09.17- 2010.09.23)*, Korea,
- Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu (2003), *Büyüme Stratejileri*, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara.